

Kıbrıs'ta Osmanlı Dönemi Hamamları*

Enes KAVALÇALAN**

Özet

1571 yılında adanın fethinden itibaren Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğu 1923 yılına kadar Osmanlı İmparatorluğu Kıbrıs'ın yönetiminde söz sahibi olmuştur. Bu dönem içerisinde cami, han, çeşme ve hamam gibi çeşitli inşa faaliyetlerinde bulunulmuştur. Bu eserlerin büyük bir bölümü kısmen veya tamamen korunmuş durumda günümüze kadar ulaşabilmiştir.

“Kıbrıs'ta Osmanlı Dönemi Hamamları” adlı bu çalışmada Osmanlı Dönemi içerisinde Kıbrıs'ın hem kuzeyinde hem de güneyinde inşa edilmiş olan hamamlar toplu olarak ele alınacaktır. Kıbrıs'ta 17 hamamın günümüze ulaşmadığı, 15'inin ise kısmen veya tamamen korunmuş şekilde günümüze ulaşabildiği tespit edilmiştir. Katalog bölümünde günümüze ulaşabilen hamamların tanımlamaları yapılmış, “Karşılaştırma ve Değerlendirme” kısmında ise yapılar plan şeması, malzeme, yapı elemanları, örtü elemanları, aydınlatma ve süsleme başlıkları altında ele alınmıştır. Kataloğa dâhil edilen hamamlar Anadolu'daki örnekleriyle de karşılaştırılarak benzerlik ve farklılıkları ortaya konmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kıbrıs, Osmanlı, Hamam.

Ottoman Period Baths in Cyprus

Abstract

From the conquest of the island in 1571 until the establishment of the Turkish Republic in 1923, the Ottoman Empire had a say in the administration of Cyprus. During this period, various construction activities such as mosques, inns, fountains and baths were built. Most of these buildings have survived to the present day in a partially or completely preserved condition.

In this study, the baths which built both in the north and south of Cyprus during the Ottoman Period will be discussed. It has been determined that 17 baths have not survived, but 15 baths have survived partially or completely preserved condition in Cyprus. In the catalog section, the definitions of the baths that have survived to the present day have been made. In the "Comparison and Discussion" section, the buildings are discussed under the topics of plan scheme, materials, building elements, roof elements, lighting and decoration. The baths that included in the catalog will be compared with the examples in Anatolia and their similarities and differences will be tried to be revealed.

---

* Bu makale “Kıbrıs'taki Osmanlı Dönemi Su Yapıları (Çeşme ve Hamamlar)” başlıklı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

** Araştırma Görevlisi Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, ekavalcalan@hotmail.com.

Keywords: Cyprus, Ottoman, Turkish Baths.

1. Giriş

Kıbrıs, tarih boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Adada sırasıyla Mısırlılar, Fenikeliler, Asurlular, İranlılar, Makedonyalılar, Kıbrıslılar, Roma İmparatorluğu, Bizanslılar, Lüzinyanlar, Venedikliler hâkimiyet kurmuştur (Kökdemir 1956: 11-12). 1425 yılında Memlûklular adaya akınlar düzenlemiş, böylelikle Kıbrıs Sultan Barsbay tarafından vergiye bağlanmıştır. 1489'da Kıbrıs Lüzinyan denetiminden çıkarak Venedik Cumhuriyeti yönetimi altına girmiştir. Zaman içerisinde halkın, Venediklilerin adadaki kötü yönetimine dayanamayacak duruma gelmesinin bir sonucu olarak Osmanlılardan yardım istemelerinin yanı sıra 1569 yılında Osmanlı ticaret gemisinin Kıbrıs yakınlarında Venedikli korsanlar tarafından saldırıya uğraması Kıbrıs'ın fethi için gerekli zemini hazırlamıştır. 1570 yılında Kıbrıs'a doğru sefere çıkan Osmanlı donanması 1571 yılında Kıbrıs adasını Osmanlı topraklarına katmıştır (Önalp 2010: 36-37).

Kıbrıs'ın Osmanlı toprağı olmasının ardından 21 Eylül 1572 tarihli bir fermanla çoğunluğu güney ve orta Anadolu'dan olmak üzere çeşitli mesleklere sahip kişiler aileleriyle birlikte Kıbrıs'a göç ettirilmiş, böylelikle adanın Müslümanlaştırılması ve şenlendirilmesi amaçlanmıştır (Önalp 2010: 50-52).

Çeşitli statüler verilerek Osmanlı topraklarına bağlılığı devam ettirilmiş olan Kıbrıs adası, 1878 yılında İngilizlere kiralanmıştır (Gazioğlu 1994: 126). Adanın kiralanmasından sonra dahi Osmanlı yönetim sistemi devam ettirilmiş ve padişahın idari haklarına hiçbir şekilde zarar gelmeyeceği açıklanmıştır (Gürel 1984: 27).

I. Dünya Savaşı sırasında 1914 yılında Osmanlı Devleti'nin Almanya'nın yanında savaşa girmesini sebep olarak gösteren İngiltere, adayı resmen ilhak etmiş (Gürel 1984: 65), savaştan sonra düzenlenen Lozan Konferansı'nda ise adanın resmen İngiltere'ye bağlı olduğu kabul edilmiş, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti ise adadaki tüm haklarından vaz geçmek zorunda kalmıştır (Gürel 1984: 109-112).

Bu dönemden sonra İngiliz egemenliğine girmiş olan Kıbrıs'ın siyasi durumu II. Dünya Savaşı'nın başlangıcına kadar devam etmiştir. II. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla Türk-Rum kutuplaşması hissedilir bir şekilde kendini göstermeye başlamıştır (Gürel 1984: 130). Türklerin "Taksim" Rumların ise "ENOSİS" yönündeki istekleri çatışmalara yol açmış, bu çatışmaların şiddetlenmesi neticesinde yapılan Londra ve Zürih Konferanslarında, adaya bağımsız bir cumhuriyet statüsü verilmesi kararı alınmıştır (Gürel 1984: 154). Ancak bu yönetim şekli de uzun süre devam ettirilememiş, 21 Aralık 1963'te Rumlar tarafından

düzenlenen ve “Kanlı Noel” olarak adlandırılan baskınla cumhuriyet yönetimi de son bulmuştur (Kaya 1995: 17-18). Çatışmaların şiddetinin artması üzerine adaya Barış Gücü gönderilmiş, normalleşme sürecinin başlamasının ardından Kıbrıs sorunu Türkiye-Yunanistan arasında ikili görüşmelerle çözülmeye çalışılmış ancak 1974 yılına kadar hiçbir netice alınamamıştır. Aynı yıl içerisinde Türkiye-Yunanistan arasında ortaya çıkan kıta sahanlığı anlaşmazlığının da etkisiyle 20 Temmuz 1974 sabahı Türk Silahlı Kuvvetleri Girne bölgesinden Kıbrıs çıkarmasına başlamıştır (Kaya, 1995: 31-34). Çıkarmanın ardından bir yandan görüşmeler sürerken 13 Şubat 1975’te Kıbrıs Türk Federe devleti kurulmuş, aynı yıl imzalanan nüfus mübadelesiyle de adanın kuzeyine Türkler güneyine ise Rumlar yerleştirilmiştir (Önalp 2010: 243-244). Mübadele sonucunda kuzeye yerleşen Türkler 15 Kasım 1983 tarihinde Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti’nin kurulduğunu ilan etmiştir (Önalp 2010: 249).

2. Kıbrıs’ta Osmanlı Dönemi Hamamları

“Kıbrıs’ta Osmanlı Dönemi Hamamları” adlı bu çalışmada Kıbrıs adasının tamamında yer alan ve Osmanlı Dönemi’nde inşa edildiği saptanan hamamlar konu edilmiştir. Bu çalışma, Kıbrıs’taki hamamların tümünü bir araya getirerek ele alması ve değerlendirmesi bakımından önem arz etmektedir.

Yapılan literatür ve alan taramasında 15 hamamın günümüze sağlam bir şekilde ya da kısmen ayakta kalarak ulaşabildiği, 17 hamamın ise günümüze ulaşamadığı tespit edilmiştir. Günümüze ulaşabilen yapılar kataloglanarak belli bir anlatım sırasına göre tanımlanmış; kataloglanan yapılar plan, yapı elemanları ve süsleme açısından değerlendirilmiş ve Anadolu’daki örnekleriyle karşılaştırılarak ortak ya da farklı yönleri ortaya konmaya çalışılmıştır.

2.1. Lefkoşa, Büyük Hamam

Hamam Lefkoşa’nın Surlariçi bölgesinde 35°10’36.7”N 33°21’42.0”E kordinatlarında yer almaktadır. Yapı günümüzde sauna ve masaj salonu olarak işlevini devam ettirmektedir.

Tek hamam olarak, dört eyvanlı köşe halvetli tipte inşa edilmiş olan yapı kuzey-güney yönünde uzanmaktadır. Kuzeyden güneye doğru soyunmalık, ara geçiş, soğukluk, sıcaklık ve halvetler şeklinde bir dizilim gösteren yapının su deposu ve külhanı sıcaklığın güneyinde yer almaktadır.

Hamamın kuzey cephesinde yarım daire kemer, kemerin oturduğu başlıklar ve ayaklar ile kemerin üstündeki dört konsolun başka bir yapıdan devşirilerek burada kullanıldığı

anlaşılmaktadır. Yol kotunun yükselmesinden dolayı aşağıda kalan hamamın, soyunmalık bölümüne düz atkı taşlı, dikdörtgen bir açıklıktan girilmektedir. Soyunmalığın ortasında sekizgen bir havuz yer almakta, duvarları boyunca ise sekiler uzanmaktadır. Mekânın kuzey duvarı üzerinde çok derin olmayan iki tane eyvan bulunmaktadır. Bu eyvanlardan biri hamamcının ücreti aldığı yer, diğeri ise kahve ocağı olarak değerlendirilmiştir. Bu işlevlerin aslına uygun olduğu düşünülmektedir. Soyunmalığın üstü ahşap kirişlemeli tavanla örtülmüş ve üst örtü doğu-batı yönlü uzanan iki adet sivri kemerle desteklenmiştir. Mekânın aydınlatması doğu ve batı duvarları üzerine açılan pencerelerle sağlanmaktadır.

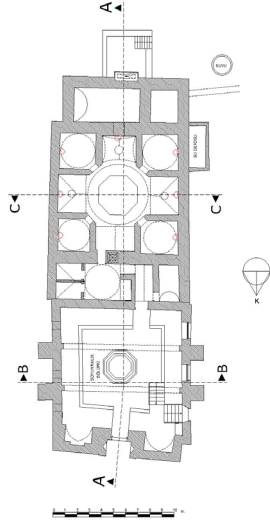
Soyunmalığın güney duvarının merkezinden batıya kaydırılmış basık kemerli bir kapıdan ara geçiş mekânına girilmektedir. Bu mekânın batısında tuvalet, doğusunda ise soğukluk bulunmaktadır. Günümüzde soğukluğun batı duvarı üzerine üç adet soyunma kabini yerleştirilmiştir. Tuvaletler ve ara geçiş mekânı beşik tonozlarla örtülmüştür. Soğukluğun üzeri ise tonoz ve ona bitişik bir kubbeyle kapatılmıştır.

Hamamın sıcaklık bölümüne soğukluğun güney duvarı üzerindeki dikdörtgen şekilli kapıdan girilmektedir. Sıcaklık, dört eyvanlı ve köşe halvetli tipte inşa edilmiştir. Sıcaklığın ortasında sekizgen göbek taşı yer almaktadır. Güney eyvanının güney duvarı üzerine açılmış kontrol penceresiyle sıcaklık kısmı ile su deposu ilişkilendirilmiştir. Sıcaklığın eyvanları sivri kemerli tonozla örtülmüş, sadece güney eyvanının üstü diğerlerinden farklı olarak ortasında tepe penceresi bulunan çapraz tonozla kapatılmıştır. Sıcaklığın merkezi kubbeyle kapatılmıştır. Halvetler de küçük kubbelerle örtülmüştür. Sıcaklığın ve halvetlerin aydınlatması kubbe ve tonozlar üzerine açılan yıldız ve yuvarlak şekilli ışık delikleriyle sağlanmıştır.

Hamamın su deposu sıcaklık boyunca uzanan dikdörtgen bir plana sahiptir. Su deposunun arkasında ise yağmaklı ocak yer almaktadır.

Hamamın en süslü kısmını giriş cephesi oluşturmaktadır. Girişin yarım daire formlu kemeri dokuz sıra silmeyle hareketlendirilmiştir. Silmelerin içerden dışarıya doğru birinci sırası dış bükey, ikinci sırası ise iç bükey profillidir. Üçüncü sıra silme yan yana dizilmiş beş yapraklı çiçeklerden meydana gelmektedir. Dördüncü sıradaki silme ise dış bükey profilli ve sadedir. Beşinci sıradaki silme birbirini çaprazlama kesen iki sarmalla, altıncı sıradaki silme burguyla, yedinci sıradaki silme küçük karelerin yan yana getirilmesiyle, sekizinci sıradaki silme akant yapraklarıyla bezenmiştir. Son sıradaki silme kuşağının üzerinde ise asma yaprakları, üzüm salkımları ve kuş motifleri görülebilmektedir. Kemerin oturduğu başlıklar da yine iri akant yapraklarıyla bezenmiştir. Başlıkların oturduğu gömme sütunlar ise sade bırakılmıştır. Yine giriş cephesi üzerinde dört adet de konsol bulunmaktadır. Bu konsolların

da ön yüzleri iri akant yapraklarıyla kaplanmıştır. Bu öğelerin başka bir yapıdan devşirilerek burada kullanıldığı anlaşılmaktadır. Giriş cephesindeki elemanların yanı sıra sıcaklığın ana kubbesinin dış ve iç bükey profilli silmelerden oluşan geçişlerinden ve kubbelerin üzerine açılmış yıldız ve yuvarlak formlu ışık deliklerinden süsleme unsurları arasında bahsedilebilir.

Çizim 1: Büyük Hamam, plan (Vakıflar Genel Müdürlüğü İnşaat Şubesi'nden alınmıştır).

Foto. 1: Büyük Hamam, kuzey cephesi.

Foto. 2: Büyük Hamam, soyunmalk.

Foto. 3: Büyük Hamam, sıcaklık.

Hamama ait herhangi bir kitabeyle rastlanmamakla birlikte kesin inşa tarihi de bilinmemektedir. H. 14 Rebiül-evvel 987 (M. 11 Mayıs 1579) tarihli Lala Mustafa Paşa Vakfı'nın mal varlıklarını gösteren listede kiliseden çevrilmiş camiye bağlı bir hamamdan bahsedilmektedir (Sarınay vd. 2000: 339). Camiye yakın olduğu için araştırmacılar arasında bu kaydın Ömerge Hamamı'na ait olduğu yönünde genel bir kanaat oluşmuştur. Lala Mustafa Paşa Vakıfları üzerine yapılan araştırmalarda Lefkoşa'daki Büyük Hamam ve Ömerge Hamamı'nın bu vakfa bağlı olduğu ortaya çıkarılmıştır (Korkmazer 2014: 72-73). Jennings'in şer'îye sicillerinden yaptığı aktarımlardan ise Ömerge Hamamı'nın 1579 yılında henüz inşa edilmediği anlaşılmaktadır (Jennings 1993: 46, 56, 61). Bu durumda listede adı geçen

hamamın Büyük Hamam olduğu düşünölebilir. Sonuç olarak yapının 1571-1579 yılları arasında inşa edildiği söylenebilir.

2.2. Lefkoşa, Ömerge/Ömerye Hamamı

Hamam, Lefkoşa'nın Surlariçi bölgesinin, Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'nde kalan kısımda 35°10'21.3"N 33°21'54.9"E kordinatlarında yer almaktadır. Yapı günümüzde sauna ve masaj salonu olarak kullanılmaktadır.

Doğu-batı yönlü uzanan yapı tek hamam olarak dört eyvanlı köşe halvetli tipte inşa edilmiştir. Batıdan doğuya doğru soyunmalık, ara geçiş, soğukluk, sıcaklık ve halvet mekânlarından oluşan yapının su deposu ve külhanı sıcaklığın doğusuna konumlandırılmıştır.

Hamamın soyunmalık bölümü kare planlı olup kuzey ve güney cepheleri üzerinde birer girişi bulunmaktadır. İki giriş de karşılıklı konumlandırılmış olup güneydeki ana giriş diğerinden daha geniş yapılmış ve üzerindeki iki sıra düz profilli silme ile vurgulanmıştır. Soyunmalığın kuzey cephesi üzerinde yer alan dikdörtgen giriş açıklığı ise daha sade tutulmuştur. Arka sokağa bakan bu giriş muhtemelen hamamın kadınlara hizmet verdiği günlerde kullanılmak üzere açılmış olmalıdır. Soyunmalığın duvarları boyunca sekiler uzanmakta, ortasında ise sekizgen bir havuz bulunmaktadır. Mekân dört duvar üzerine yerleştiren enlice birer sivri kemerle taşınan kubbeye örtölmüştür. Odanın ışıklandırılması güney duvarı üzerine açılmış basık kemerli bir pencere, kuzey duvarına açılmış iki dikdörtgen şekilli pencere; yine iki duvarın da üst kısmına açılan birer küçük kare pencere ve kubbe tepesindeki aydınlık feneriyle sağlanmaktadır.

Soyunmalığın doğu duvarının güney kenarına kaydırılmış bir açıklıktan ara geçiş mekânına girilmektedir. Ara geçiş mekânının güneyindeki dar koridordan tuvaletlere ulaşılırken kuzeyindeki açıklıktan ise soğukluğa girilmektedir. Ara geçiş mekânı beşik tonozla, tuvaletlere geçişi sağlayan koridor ise yarım tonozla örtölmüştür. Dikdörtgen planlı soğukluk tonoz ve yanındaki tek kubbeye örtölmüştür. Hamama ait eski bir çizimde kuzeydeki tonozlu alan ile ortadaki kubbeli alanın bir duvarla ayrıldığı; ortadaki kubbeli alan ile güneydeki tonozlu alanın ise tek bir mekânı örttükleri görölmektedir (Çuhadaroğlu ve Oğuz 1975: 65).

Soğukluktan, sıcaklığın batı eyvanına geçilmektedir. Dört eyvanlı köşe halvetli tipte yapılmış olan sıcaklığın ortasına sekizgen göbek taşı yerleştirilmiştir. Mekânın üzeri kubbeye, eyvanları tonozla, halvetleri ise küçük kubbelerle örtölmüştür. Sıcaklığın aydınlatması kubbe ve tonozlar üzerine açılmış yuvarlak ve yıldız şekilli ışık delikleriyle sağlanmaktadır.

Sıcaklığın doğusunda hamamın dikdörtgen planlı ve tonoz örtülü su deposu yer almaktadır. Su deposunun doğu duvarının merkezinde hamamın ocağı bulunmaktadır. Ocağın orijinal yaşmağı hala daha yerinde durmaktadır ancak hamam günümüzde modern yöntemlerle ısıtılmaktadır.

Hamamda herhangi bir süsleme unsuruna rastlanmamıştır.

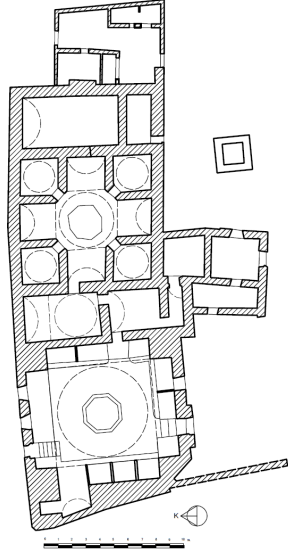
Hamama ait herhangi bir kitabeye rastlanmamakla birlikte kesin inşa tarihi de bilinmemektedir. H. 14 Rebiül-evvel 987 (M. 11 Mayıs 1579) tarihli Lala Mustafa Paşa Vakfı'nın mal varlıklarını gösteren listede kiliseden çevrilmiş camiye bağlı bir hamamdan bahsedilmektedir (Sarınay vd. 2000: 339). Bahsedilen cami Ömerge Hamamı'nın güneyinde yer alan ve Lala Mustafa Paşa tarafından camiye çevrildiği bilinen Ömerge/Ömerye Camisi'dir. Camiye yakınlığından dolayı kayıta geçen hamamın da Ömerge Hamamı olduğu araştırmacılar tarafından genel kabul görmektedir. H. 988 (M. 1580) tarihli diğer bir belgede Lala Mustafa Paşa'nın cami görevlileri için küçük boyutlu bir hamam inşa ettireceği ancak hamam inşasının vakfi zarara sokacağı kaydedilmiştir. Gerçekten hamama ihtiyaç duyulması durumunda ise yapının vakıf dışından birine inşa ettirilmesi tavsiye edilmiştir (Jennings 1993: 56). Şaban 999 (Mayıs/Haziran 1591) tarihli diğer bir belgede ise bu düşünce tekrarlanmıştır (Jennings 1993: 61). H. 1016 Şaban (M. 1607 Kasım/Aralık) tarihli başka bir kayıta Ömerge Camii Vakfı'na ait olan hamamın üç yıllığına 4000 akçeye kiralandığı yazmaktadır. Bu belgede hamam, Yeni Hamam / Hamam-ı Cedid adlarıyla anılmaktadır (Jennings 1993: 46).

Yukarıdaki bilgilerden hareketle iki farklı hamamdan bahsedildiği anlaşılabilir. Kıbrıs'taki vakıflar üzerine yapılan araştırmalarda Lala Mustafa Paşa Vakfı'na kayıtlı ikisi Mağosa'da, dördü Lefkoşa'da olmak üzere toplamda altı adet hamamın olduğu görülmektedir (Korkmazer 2014: 72-73). Bu hamamlardan sadece Lefkoşa'daki Büyük Hamam ve Ömerge Hamamı'nın günümüze ulaşabildiği tespit edilebilmiştir. 1580 tarihli kayıttan Ömerge Camisi'nde görevli bulunan elemanlar için küçük boyutlu bir hamam inşa ettirilmek istendiği anlaşılmaktadır. Doğal olarak bu hamamın camiye yakın olması beklenmektedir. Yine 1580 tarihli kayıttan Ömerge Hamamı'nın henüz inşa edilmediği de anlaşılmaktadır. Bu sebeple 11 Mayıs 1579 tarihli kayıta bahsi geçen kiliseden çevrilmiş camiye bağlı hamamın Büyük Hamam olduğu düşünülmektedir.

Sonuç olarak Kıbrıs'ın fethinin ardından Lala Mustafa Paşa Vakfı'na bağlı olan Büyük Hamam'ın adada inşa edilmiş ilk hamam olduğu, ardından kiliseden çevrilen Ömerge Camisi görevlileri için ikinci bir hamam inşasının planlandığı ancak vakfa maddi açıdan zarar vereceği için hemen inşa edilemediği anlaşılmaktadır. 1607 tarihli belgede Ömerge

Hamamı'nın "Hamam-ı Cedit" olarak anılması, 17. yüzyılın başlarında inşa edilmiş olabileceğini düşündürmektedir.

Çizim 2: Ömerge Hamamı, plan (Nicosia Master Plan 1979: 50).

Foto. 4: Ömerge Hamamı, güney girişi.

Foto. 5: Ömerge Hamamı, kuzey girişi.

Foto. 6: Ömerge Hamamı, soyunmalık (<http://archnet.org/sites/6218>, erişim tarihi: 02/10/2021).

Foto. 6: Ömerge Hamamı, sıcaklık.

Foto. 7: Ömerge Hamamı, sıcaklık kubbesi.

2.3. Baf, Mehmet Bey Ebubekir Hamamı

Hamam, Güney Kıbrıs Rum Yönetimi sınırları içerisinde kalan Baf şehrinde 34°46'38.9"N 32°25'10.1"E kordinatlarında yer almaktadır. Günümüzde yapının bir kısmı kahvehane ve bar, diğer bir kısmı ise müze olarak kullanılmaktadır.

Tek hamam olarak, enine sıcaklıklı tipte inşa edilmiş olan yapı, doğu-batı yönünde uzanmaktadır. Doğudan batıya doğru soyunmalık, soğukluk ve sıcaklık bölümlerinden oluşan hamamın su deposu ve külhanı sıcaklığın doğusunda yer almaktadır.

Hamam kütesinin batı ucunda yer alan soyunmalık bölümüne mekânın batı duvarı üzerine açılmış basık kemerli bir kapıdan girilmektedir. Kapının iki yanında dikdörtgen şekilli pencereler yer almaktadır. Soyunmalık kısmı yaklaşık kare planlı olup kalan izlerden ortasında dikdörtgen şekilli bir havuz ihtiva ettiği anlaşılmaktadır. Soyunmalığın güney duvarı üzerinde yer alan kapıdan tuvaletlere geçiş sağlanmaktadır. Dilatasyon izlerinden bu mekânın sonradan eklendiği söylenebilir. Mekân sekizgen kasnak üzerine oturan bir kubbeye örtülmüştür. Işıklandırılması da kubbenin tepesine yerleştirilen tepe penceresiyle sağlanmıştır.

Soyunmalığın doğu duvarı üzerinde yan yana konumlandırılmış yarım daire kemerli iki açıklıktan iki farklı soğukluk kısmına geçiş sağlanmaktadır. İki bölüm de yaklaşık kare planlı olup birer kubbeye örtülmüşlerdir. İki soğukluk mekânı da kubbeleri üzerine açılan kare şekilli ışık delikleriyle aydınlatılmıştır.

Soğukluk mekânlarının doğu duvarları üzerinde yer alan kapılardan ise sıcaklığa geçilmektedir. Sıcaklık bölümü dikdörtgen planlı olup üstü iki yandan tonozlara oturan bir kubbeye örtülmüştür. Mekânın aydınlatması kubbe üzerine açılan kare şekilli ışık delikleriyle sağlanmıştır.

Sıcaklığın doğu duvarının ortasında, su deposunun kontrol penceresinin olması gereken yerde günümüzde yarım daire kemerli ve oldukça dar bir açıklık bulunmaktadır. Muhtemelen hamam işlevini yitirdikten sonra kontrol penceresi yıkılarak kapıya çevrilmiştir. Hamamın deposu dikdörtgen planlı olup beşik tonozla örtülmüştür.

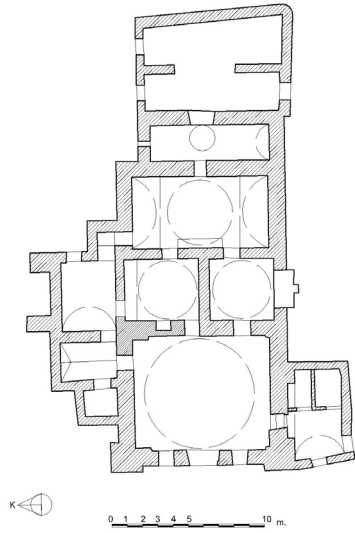
Deponun doğusunda yer alan ve hamam kütesine sonradan eklendiği anlaşılan mekânların hangi amaçla ve ne zaman eklendiği bilinmemekle birlikte günümüzde birinin bar diğerinin ise kahvehane olarak kullanıldığı görülmüştür. Aynı şekilde hamam kütesinin kuzey kenarı boyunca yerleştirilmiş odaların sonradan yapıya eklendiği anlaşılmaktadır. Bu

mekânların da ilk olarak hangi amaçla eklendiği bilinmemekle birlikte günümüzde depo olarak işlevlendirilmişlerdir.

Hamamda herhangi bir süsleme unsuruna rastlanmamıştır.

Mehmet Bey Ebubekir Paşa'nın 1592 tarihli Baf Ayasofya Camisi için oluşturduğu vakfiyesinde Baf'ta yaptırdığı hamamdan ve Vasiliku'dan gelen suyundan bahsedilmektedir (Yıldız 2009: 100; Altan 1986: 506-512; Sarımay vd. 2000: 201). Bu bilgi doğrultusunda hamamın da 16. yüzyılın sonuna doğru inşa edildiği söylenebilir.

Hamam 1902 ve 1904 yıllarında çeşitli onarımlardan geçtikten sonra 1950'li yılların başlarına kadar işlevini korumuş, 1954 yılında Baf Bölge Müzesi olarak kullanılmaya başlanmıştır. Uzun süre bu işlevini devam ettiren hamam 1991, 1993 ve 2004 yıllarında onarılarak günümüze kadar sağlam bir şekilde ulaşabilmiştir (Bağışkan 2005: 340).

Çizim 4: Mehmet Bey Ebubekir Hamamı, plan (Bilgilendirme levhasından alınarak ölçeklendirilmiş ve yeniden işlenmiştir).

Foto. 8: Mehmet Bey Ebubekir Hamamı, batı cephesi.

Foto. 9: Mehmet Bey Ebubekir Hamamı, soyunmalık.

Foto. 10: Mehmet Bey Ebubekir Hamamı, sıcaklık.

2.4. Limasol, Hamam-ı Cedid ¹

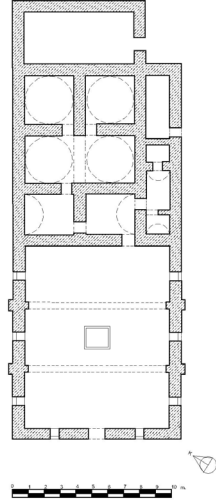
Hamam günümüzde Güney Kıbrıs sınırları içerisinde kalan Limasol'da 34°40'22.8"N 33°02'37.3"E kordinatlarında yer almaktadır. Yapı Cami-i Kebir Hamamı veya Çarşı Hamamı adıyla da bilinmektedir. Günümüzde asli işleviyle kullanılmaya devam edilmektedir.

Tek hamam olarak, enine sıcaklıklı çift halvetli tipte inşa edilmiş olan yapı kuzeydoğu-güneybatı yönlü uzanmaktadır. Sırasıyla soyunmalık, ara geçiş, soğukluk, sıcaklık ve halvet mekânlarından oluşan hamamın su deposu halvetlerin kuzeydoğusunda yer almaktadır.

Hamamın avlusuna kuzeybatı köşesinde yer alan basık kemerli bir kapıdan girilmektedir. Soyunmalığın girişi doğu cephesi üzerine konumlandırılmıştır. Kapının iki yanında dikdörtgen şekilli pencereler yer almaktadır. Kapı ve pencereler mermer sövelerle kaplanmıştır.

Hamamın dikdörtgen planlı soyunmalığı güneydoğu-kuzeybatı yönünde uzanan iki enlice kemerle desteklenmiş ahşap kirişlemeli tavanla örtülmüştür. Soyunmalığın kuzeydoğu duvarı üzerindeki açıklıktan ara geçiş mekânına girilmektedir. Geçiş mekânının güneydoğusunda tuvalet ve traşlıklar yer alırken kuzeybatısına soğukluk bölümü yerleştirilmiştir. Bu mekânların tamamı beşik tonozla örtülmüştür. Soğukluk kısmından kuzeybatı-güneydoğu yönünde uzanan dikdörtgen planlı sıcaklığa geçilmekte, sıcaklıktan ise yan yana sıralanmış iki halvet hücrelerine giriş sağlanmaktadır. Sıcaklık mekânı yan yana sıralanmış iki kubbeyle, halvetler ise birer kubbeyle örtülmüştür.

¹ Arazi çalışması sırasında yapının içine girilemediğinden hamam eldeki fotoğraf ve veriler ışığında tanımlanmaya çalışılacaktır.

Çizim 4: Hamam-ı Cedid, plan. (Çuhadaroğlu ve Oğuz 1975:72)

Foto. 11: Hamam-ı Cedid, avlu girişi.

Yapının aydınlatması soyunmalıkta duvarların üst kısmına açılan dikdörtgen şekilli pencerelerle, diğer kısımlarda ise tonoz ve kubbelerin üzerine açılan yuvarlak ışık delikleriyle sağlanmaktadır.

Kıbrıs'a 1596 yılında gelen ve 1598 yılında Limasol'u ziyaret etme fırsatı bulan Moryson Cotovicus Limasol'da Türklere ait küçük bir camiden ve yanında halka açık bir hamamdan bahsetmektedir (Cobham 1908: 189). Bahsi geçen hamamın bu olduğu, dolayısıyla 1571-1598 yılları arasında inşa edilmiş olabileceği düşünülmektedir.

Hamamın giriş kapısı üzerinde iki satırdan oluşan ve dört kartuşa bölünmüş bir onarım kitabesi yer almaktadır. Kitabe metni şu şekildedir (Bağışkan 2005: 337):

Kitabe Metni

Anlamı

Habbeza dil-güşa hammam havi-i ma-i ma'in

Ne güzel, gönül açıcı bu hamamın temiz suyu var

İçinde gusl edenler olur suda'sından emin

İçinde yıkananlar sıkıntısından kurtulur

Hem Hafız Raşid Efendi eyleyüb sa'y-i beliğ

Hafız Raşid Efendi emek harcayarak gereği gibi çalışmıştır

Etti tamir sa'yde-i meşkûr ide Rabbü'l muin

Kendisine yardımcı olan tanrı, onu yaptığı işe şükredilenlerden eylesin

Sene 1301

Sene H. 1301 (M. 1883-84)

Bu kitabeye göre hamam H. 1301 (M. 1883-84) tarihinde Hafız Raşit Efendi² tarafından tamir ettirilmiştir. Vakıf kayıtlarından hamamın 1896 yılında tekrardan büyük bir onarımdan geçtiği anlaşılmaktadır (Bağışkan 2005: 337).

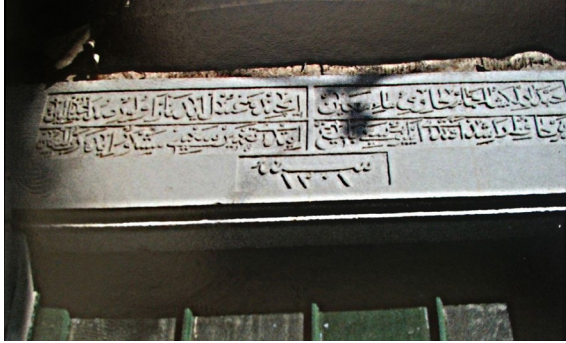

Foto. 12: Hamam-ı Cedid, kitabe.

Foto. 13: Hamam-ı Cedid, kuzey cephe.

2.5. Mağusa, Cafer Paşa Hamamı

Hamam günümüzde KKTC. sınırları içerisinde kalan Mağusa'da 35°07'30.0"N 33°56'27.8"E kordinatlarında yer almaktadır. Yapı günümüzde asli işlevini yitirmiş ve bar olarak kullanılmaktadır.

Tek hamam olarak, dört eyvanlı köşe halvetli tipte inşa edilmiş olan yapı kuzey-güney yönünde uzanmaktadır. Kuzeyden güneye doğru soyunmalık, ara geçiş, soğukluk ve sıcaklık mekânlarından oluşan yapının su deposu sıcaklığın güneyine konumlandırılmıştır.

Hamamın soyunmalığına kuzey cephesi üzerinde yer alan basık kemerli açıklıktan girilmektedir. Soyunmalık dikdörtgen planlı olup üstü çapraz tonozla örtülmüştür. Mekânın ışıklandırılması, üst örtü üzerinde yer alan, merkezden kuzeye kaydırılmış kare şekilli tepe penceresiyle ve doğu ile batı duvarlar üzerine açılmış birer pencereyle sağlanmıştır.

Soyunmalığın güney duvarı üzerindeki sivri kemerli kapıdan ara geçiş bölümüne girilmektedir. Bu kısım doğu-batı ve kuzey-güney yönlü uzanan iki koridorun birleşiminden oluşmaktadır. Kuzey-güney yönlü koridorun güney ucuna tuvaletler yerleştirilmiştir. İki koridorun da üzeri yarım tonozla örtülmüş ve koridorlar tonozun üzerine açılan yuvarlak ışık delikleriyle aydınlatılmıştır.

Hamamın soğukluğuna sivri kemerli bir kapıyla girişi sağlanmaktadır. Mekân dikdörtgen planlı olup beşik tonozla örtülmüştür. Burası da tonoz üzerine açılan yuvarlak ve yıldız şekilli ışık gözleriyle aydınlatılmaktadır.

Hamamın sıcaklığına yine sivri kemerli bir kapıdan girilmektedir. Sıcaklık bölümü dört eyvanlı köşe halvetli tiptedir. Sıcaklık, merkezdeki bir kubbeyle örtülmüşken halvetler

² Limasol Evkaf sorumlusu ve Cami-i Kebir vakfının mütevellisi (Ayrıntılı bilgi için bkz. An 2002: 386).

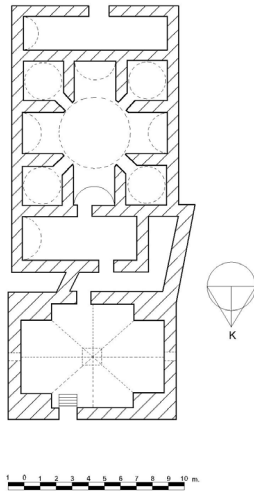
daha küçük kubbelerle, eyvanlar ise beşik tonozlarla örtülmüştür. Bu mekânın aydınlatması kubbe ve tonozların üzerine açılan yuvarlak ve yıldız şekilli ışık gözleriyle sağlanmaktadır.

Sıcaklığın güney eyvanının güney duvarı üzerinde olması gereken kontrol penceresi sonraki dönemlerde genişletilerek kapıya dönüştürülmüştür. Sivri kemerli bu kapıdan su deposunun olduğu kısma geçilmektedir. Depo doğu-batı yönlü uzanmakta olup beşik tonozla örtülmüştür. Mevcut durumda burası ambar ve mutfak olarak işlevlendirilmiştir. Hamamın işlevini yitirmesinin ardından deponun güney duvarı üzerine yarım daire kemerli bir kapı açılmıştır. Hamamın ocağı günümüze ulaşmamış, bulunduğu yer tamamen doldurulmuştur.

Hamamın güneydoğu köşesine kuzey-güney yönlü uzanan tonoz örtülü dikdörtgen bir kütlede daha eklendiği görülmektedir. Kalan künk izlerinden burasının hamamın su ihtiyacını karşılamak üzere eklenmiş ikinci bir su deposu olduğu düşünülmektedir. Bu su deposunun da ocağına dair herhangi bir iz rastlanmamıştır.

Hamamın sıcaklık bölümündeki tonozların kemer alınlıkları kaval silmelerle hareketlendirilmiştir. Bunun dışında yapıda herhangi bir süsleme unsuruna rastlanmamıştır.

Hamamın duvarları üzerinde herhangi bir inşa ya da onarım kitabesi bulunmamaktadır. Ancak vakıf kayıtlarından 1601 yılında inşa edildiği bilgisine ulaşılabilmektedir (Eski Eserler ve Müzeler Dairesi Müdürlüğü 1982: 27; Gazioğlu 1994: 421).

Çizim 5: Cafer Paşa Hamamı, plan. (Bağışkan 2005: 563)

Foto. 14: Cafer Paşa Hamamı, kuzey ve batı cepheler.

Foto. 15: Cafer Paşa Hamamı, soyunmalık.

Foto. 16: Cafer Paşa Hamamı, sıcaklık.

2.6. Lefkoşa, Korkut Hamamı

Hamam, Lefkoşa'nın Surlariçi Bölgesi'nin KKTC. sınırları içerisinde kalan kısmında 35°10'34.1"N 33°21'38.5"E kordinatlarında yer almaktadır. Yapı günümüzde de orijinal işlevini devam ettirmektedir.

Tek hamam olarak, enine sıcaklıklı-çifte halvetli plan tipinde inşa edilmiş olan yapı yaklaşık kare bir kütle arz etmektedir. Hamamın soyunmalığı güneyde, ara geçiş, soğukluk, sıcaklık ve halvet bölümleri ise kuzeyde yer almaktadır. Soyunmalık kısmına giriş, biri doğu diğeri ise batı cephesinde yer alan iki tane basık kemerli kapıdan sağlanmaktadır. Bu kapılardan altışar merdivenle inildikten sonra soyunmalığa girilebilmektedir. Soyunmalığın doğu girişinin hemen kuzey yanında yer alan eyvan kahve ocağı olarak değerlendirilmiştir. Mekânın kuzey, güney ve batı duvarları boyunca sekiler uzanmaktadır. Hamama ait eski bir planda soyunmalığın ortasında altıgen bir havuz olduğu görülmektedir. Ancak bu havuz günümüze ulaşmamıştır. Mekânın üstü ahşap kirişlemeli tavanla örtülmüştür. Tavan kuzey-güney yönlü uzanan dört adet sivri kemerle desteklenmektedir. Mekân, dört duvarın da üst kısımlarına yerleştirilmiş olan dikdörtgen şekilli pencerelerle aydınlatılmaktadır.

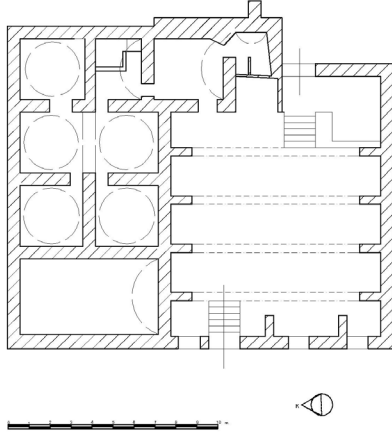
Soyunmalığın kuzeydoğu ucundaki yarım daire kemerli bir kapıdan ara geçiş mekânına ulaşılmaktadır. Bu mekânın güneyine tuvaletler yerleştirilmiştir. Kuzeyinde ise küçük bir soğukluk bulunmaktadır. Bu odalar günümüzde kuzey-güney yönlü uzanan beşik tonozlarla örtülmüşken eski bir çizimde kubbeyle örtülmüş olduğu gösterilmektedir.

Soğukluğun kuzeybatı köşesindeki kapıdan sıcaklığa geçilmektedir. B1 kısım, enine sıcaklıklı, çift halvetli tipte inşa edilmiştir. Sıcaklığın batısına iki, doğusuna ise bir tane halvet hücresi yerleştirilmiştir. Kuzey-güney yönlü uzanan, dikdörtgen planlı sıcaklık yan yana getirilmiş iki kubbeyle, halvetler ise birer kubbeyle örtülmüştür.

Güneybatı köşedeki halvet hücresinin batı duvarı üzerinde yarım daire kemerli bir kontrol penceresi bulunmaktadır. Kontrol penceresinin açıldığı su deposu kuzey-güney yönlü uzanmakta olup beşik tonozla örtülmüştür.

Kesin inşa tarihi bilinmeyen yapının, H. 29 Cemaziyelevvel 1044 (M. 20.11.1634) tarihli Lefkoşa'daki hamamların açık olduğu günleri gösteren sicil kaydında adı geçmektedir (K.Ş.S., 4, 248/1). Diğer bir kaynakta ise hamamın ikici adının "Çukur Hamam" olduğu ve Belig Paşalara ait olduğu yönünde bilgiler bulunmaktadır (Bağışkan 2005: 329).

Çizim 6: Korkut Hamamı, plan (hamam sahibi tarafından 03/07/2013 tarihinde temin edilmiştir).

Foto. 17: Korkut Hamamı, doğu cephe.

Foto. 18: Korkut Hamamı, soyunmalık.

Foto. 19: Korkut Hamamı, sıcaklık.

2.7. Lefkoşa, Dragoman Hadjigeorgakis Konağı Hamamı

Hamam, Lefkoşa'nın GKRY. sınırları içerisinde kalan kısmında, 35°10'19.5"N 33°22'01.4"E kordinatlarında yer alan Dragoman Hadjigeorgakis Konağı'nın avlusunda bulunmaktadır. Yapı günümüzde işlevini yitirmiş ve müzeye çevrilen konağın bir parçası olarak hizmet vermektedir.

Konağın avlusunda özel hamam olarak inşa edilmiş olan yapı, kuzey-güney yönlü uzanmakta olup soyunmalık, soğukluk ve sıcaklık mekânlarındandır.

Soyunmalık kısmı yaklaşık kare planlı olup kuzey cephesi üzerinde yer alan dikdörtgen bir açıklıktan girişi sağlanmaktadır. Mekânın doğu duvarı üzerinde kare bir niş

bulunmaktadır. Batı duvarı üzerine ise soyunmalığı aydınlatan iki dikdörtgen pencere açılmıştır. Mekân düz damla örtülmüştür.

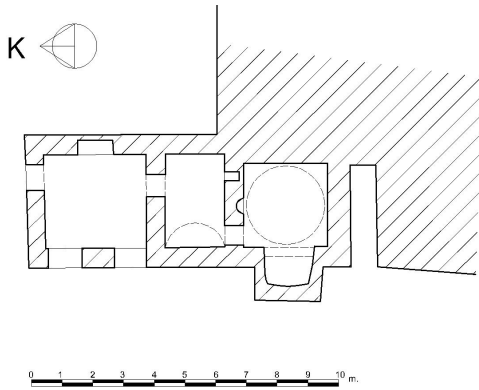
Soyunmalığın güney duvarı üzerindeki yarım daire kemerli kapıdan soğukluğa geçiş sağlanmaktadır. Soğukluk doğu-batı yönlü uzanan dikdörtgen plana sahip olup beşik tonozla örtülmüştür. Mekân tonoz üzerine açılan yuvarlak ışık delikleriyle aydınlatılmıştır.

Soğukluğun güney duvarının batı kenarına kaydırılmış sivri kemerli bir kapıdan sıcaklık bölümüne geçilmektedir. Bu bölüm kare planlı olup kuzey duvarı üzerine yarım daire kesitli bir niş açılmıştır. Batı duvarı üzerindeki basık kemerli enlice açıklık ise su deposunu kontrol amacıyla yerleştirilmiştir. Üstü kubbeye örtülmüş olan sıcaklık bölümü, kubbe üzerine açılan yuvarlak ışık delikleriyle aydınlatılmıştır.

Hamamın iki adet su deposu bulunmaktadır. Orijinal deponun güney ucuna eklenmiş olduğu, daha sonradan bu deponun işlevini yitirince sıcaklığın batı kenarına yeni bir depo eklendiği anlaşılmaktadır. İki deponun da su ısıtma sistemleri yerinde görülebilmektedir. Güneydeki depo beşik tonozla, batıdaki ise yarım kubbeye örtülmüştür.

Hamamda süsleme herhangi bir unsurlarına rastlanmamıştır.

Yapının kesin inşa tarihi bilinmemektedir. Kaynaklarda konağın Dragoman Hadjigeorgakis tarafından 1793 yılında satın alınarak onarılıp genişletildiğinden bahsedilmektedir (Rizopoulou-Egoumenidou 1991: 39). 1806 yılında Lefkoşa'yı ziyaret eden İspanyol gezgin Ali Bey el Abbasi konağı ve avlusunu tanımlarken hamamdan söz etmemektedir (Cobham 2014: 388). Hadjigeorgakis'in ölümünden sonra ailesi yurtdışında yaşamış bu arada konak da Hatice Hanım'a satılmıştır. 1830'da Kıbrıs'a dönen Hadjigeorgakis'in oğlu konağı Hatice Hanım'dan tekrar satın alarak 1874 yılına kadar hayatını burada devam ettirmiştir (Rizopoulou-Egoumenidou 1991: 41). Hamamın, konağın mülkiyetinin Hatice Hanım'a geçmesinin ardından inşa edilmiş olabileceği düşünülmektedir.

Çizim 8: Dragoman Hadjigeorgakis Konağı Hamamı, plan (Rizopoulou-Egoumenidou 1991: 31)

Foto. 20: Dragoman Hadjigeorgakis Konağı Hamamı, kuzey ve batı cepheler.

Foto. 21: Dragoman Hadjigeorgakis Konağı Hamamı, su deposu.

Foto. 22: Dragoman Hadjigeorgakis Konağı Hamamı, ocak ve su deposu.

2.8. Piskobu, Muslu Çavuş Hamamı

Hamam, Güney Kıbrıs'ta kalan Baf'ın Piskobu köyünde, köy camisinin güneyinde yer almaktadır. Hamam günümüzde işlevini yitirmiş durumdadır.

Yapı kuzey-güney yönlü uzanan tek hamam olarak inşa edilmiştir. Kuzeyden güneye ara geçiş, soğukluk ve sıcaklık mekânlarından oluşan hamamın su depoları ve külhanı sıcaklığın güneyinde yer almaktadır.

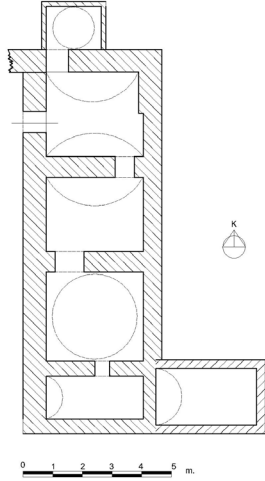
Hamamın soyunmalık bölümü günümüze ulaşamamıştır. Batı cephesinin kuzey kenarındaki duvar kalıntıları bu bölüme ait olmalıdır. Bakiyelerden, mekânın duvarına ait izler takip edilememektedir.

Hamamın ara geçiş mekânına, batı cephesinin kuzey kenarına kaydırılmış dikdörtgen bir açıklıktan girilmektedir. Yaklaşık kare planlı olan mekân sivri kemerli tonozla örtülmüştür. Ara geçiş bölümünün kuzey duvarının batı ucundaki diğer bir kapıdan kare planlı ve kubbe örtülü daha küçük bir odaya geçilmektedir. Burasının hamamın tuvalet ya da traşlığı olarak değerlendirilmiş olabileceği düşünülmektedir.

Ara geçiş mekânının güney duvarı üzerindeki basık kemerli kapıdan soğukluğa girilmektedir. Yaklaşık kare planlı olan soğukluğun kuzey ve batı duvarları boyunca oturma sekileri uzanmaktadır. Mekânın üzeri beşik tonozla kapatılmış, tonoz üzerine açılan yuvarlak ışık delikleriyle mekân aydınlatılmaktadır.

Soğukluğun güneyinde yer alan sıcaklığa, basık kemerli bir kapıdan girilmektedir. Kare planlı mekânın güney duvarı üzerinde kare şekilli bir kontrol penceresi yer almaktadır. Mekân kubbeyle örtülmüş ve kubbe üzerine açılan yuvarlak ışık delikleriyle aydınlatılmıştır.

Çizim 8: Muslu Çavuş Hamamı, plan.

Foto. 23: Muslu Çavuş Hamamı, batı cephesi.

Sıcaklığın güneyinde iki tane su deposu yer almaktadır. Depoların ikisi de doğu-batı yönünlü uzanmaktadır. Birer beşik tonozla örtülmüşlerdir. Batıdaki deponun arkasında ocak ve bacası görülebilmektedir. Doğudaki depoda ise herhangi bir ısıtma sistemine rastlanmamıştır. Batıdaki deponun hamamın sıcak suyunu karşılamak üzere yapıldığı, doğudakinin ise batıdakine su takviye etme amacıyla inşa edildiği söylenebilir.

Hamamın inşa tarihi veya banisini bildiren herhangi bir kitabesi bulunmamaktadır. Bağışkan, hamamın 1885 yılında Muslu Çavuş Vakfı dâhilinde inşa edildiğini aktarmaktadır (Bağışkan 2005: 339).

Foto. 24: Muslu Çavuş Hamamı, kuzeydeki kubbeli mekân.

Foto. 25: Muslu Çavuş Hamamı, su depoları ve ocak.

2.9. Lefkoşa, Tandi'nin (Tanti) Hamamı

Hamam, Lefkoşa'nın Surlariçi Bölgesi'nin KKTC. sınırlarında kalan kısmında $35^{\circ}10'42.9''N$ $33^{\circ}22'06.9''E$ kordinatlarında yer almaktadır. Yapı işlevini yitirmiş ve günümüzde kullanılmamaktadır.

Tek hamam olarak, dört eyvanlı köşe halvetli tipte inşa edilen yapı kuzey-güney yönlü uzanmaktadır. En kuzeyde yer alan soyunmalığı yıkılmış olan hamam sırasıyla ara geçiş, soğukluk ve sıcaklık bölümlerinden meydana gelmektedir. En güneyde ise hamamın su deposu yer almaktadır.

Hamamın soyunmalık bölümünün sadece doğu duvarı günümüze kadar gelebilmiştir. Bağışkan, soyunmalığın kuzey cephesi üzerinde küçük bir sundurma olduğunu, mekânın ortasında kare bir havuzu bulunduğunu, odanın doğu, batı, güney yönlerinden sekilerle çevrildiğini, bu sekilerin üzerinde sekiz adet ahşap soyunma kabininin bulunduğunu aktarmaktadır. Ayrıca soyunmalığın güneybatı köşesinde odun ve kömürle çalışan bir ocağın olduğunu böylelikle soyunmalığın ısıtıldığını söylemektedir (Bağışkan 2005: 331).

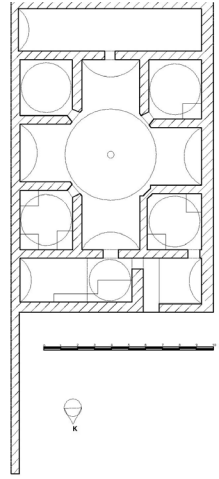
Soyunmalığın güney duvarına açılmış dikdörtgen bir kapıdan ara geçiş mekânına girilmektedir. Bu mekân yaklaşık kare planlı olup doğu-batı yönlü bir beşik tonozla örtülmüştür.

Soğukluk bölümü, ara geçiş mekânının doğusuna konumlandırılmıştır. Doğu-batı yönlü dikdörtgen bir plan arz eden bu bölümün üst örtüsü iki birimden meydana gelmektedir: Batı ucu kubbeyle örtülmüşken doğu ucu beşik tonozla örtülmüştür. Anadolu'daki hamam mimarisi örneklerine bakıldığında üst örtünün genellikle tek mekân için tek birimden meydana geldiği görülmektedir. Buradan yola çıkarak kubbe ve tonoz örtülü birimlerin arasında bir duvar bulunduğu ve tonozlu kısmın soğukluktan ayrı tuvalet/traşlık bölümü olarak değerlendirilmiş olabileceği söylenebilir. Bu durumda kubbeyle örtülü kısmı soğukluk olarak nitelenmek daha doğru durmaktadır. İki bölüm de üst örtüleri üzerine açılmış birer tepe penceresiyle ışıklandırılmıştır.

Sıcaklık kısmına soğukluğun güney duvarı üzerindeki yarım daire kemerli kapıdan geçilmektedir. Dört eyvanlı köşe halvetli tipte inşa edilmiş olan sıcaklığın kuzeybatı köşesindeki halvet hücresinin sıcaklığa açılan kapısı sonraki dönemlerde kapatılmış ve halvet hücresi kuzey duvarının batı kenarına açılan bir kapıyla ara geçiş mekânına bağlanmıştır. Bağışkan ara geçiş bölümünün bu halvet ile ayrılarak doğrudan dışarıdan giriş sağlanmak suretiyle buraya özel bir hamam niteliği kazandırıldığını aktarmaktadır (Bağışkan 2005: 331). Bunun dışında plan üzerinde herhangi bir değişiklik tespit edilememiştir. Sıcaklık mahallinin zemini zaman içerisinde kırılmış ve sökülmüş, cehennemlik kısmı neredeyse tamamen ortaya çıkmıştır. Bu plan tipinde sıkça rastlanan göbek taşına dair herhangi bir ize de rastlanmamıştır. Sıcaklığın üzeri kubbeyle, eyvanları tonozla, halvetleri ise küçük kubbelerle örtülmüştür. Bu bölümün aydınlatılması kubbelerin üzerine açılan kare şekilli ışık delikleriyle sağlanmaktadır.

Sıcaklığın güney eyvanının güney duvarı üzerindeki dikdörtgen penceresi su deposuna açılmaktadır. Su deposu hamamın genişliği boyunca doğu-batı yönlü uzanan dikdörtgen bir plan arz etmektedir. Üzeri beşik tonozla örtülmüştür. Yapının güney tarafı evlerle çevrili olduğundan hamamın ocağına dair herhangi bir izlenim edinilememiştir.

Hamama ait herhangi bir kitabe rastlanmamakla birlikte kesin inşa tarihi de bilinmemektedir. Kaynaklardan edinilen bilgilere göre 1920'li yıllarda Gosti Giryaku Tandi adında bir Rum tarafından inşa ettirilmiştir (Gürkan 2006: 166). 1958 yılında terk edilen yapı bakımsız kalmış ve o günden sonra tekrar onarılıp kullanılmamıştır (Hikmetağalar 1996: 201).

Çizim 9: Tandi'nin Hamamı, plan.

Foto. 26: Tandi'nin Hamamı, kuzey cephe.

Foto. 27: Tandi'nin Hamamı, soğukluk ve tuvalet/traşlık.

Foto. 28: Tandi'nin Hamamı, sıcaklık.

2.10. Mağusa, Keltikli (Gedikli/Kertikli) Hamam

Hamam Mağusa Kalesi surları içerisinde $35^{\circ}07'38.3''N$ $33^{\circ}56'22.1''E$ kordinatlarında yer almaktadır. Yapı günümüze kısmen yıkılmış bir durumda ulaşmıştır.

Tek hamam olarak inşa edilmiş yapının su deposu ve külhanı kuzeyde yer almaktadır. Hamamın soyunmalığı ve soğukluğu günümüze ulaşmamış olup sadece zemin seviyesinde bir takım bakiyeleri mevcuttur. Duvarlardaki izlerden ve eski çizimlerden anlaşıldığı üzere

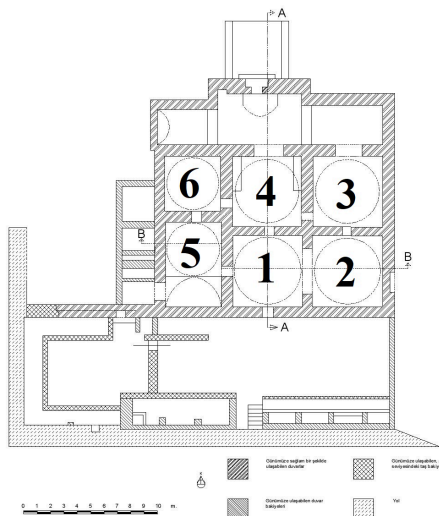
kare planlı soyunmalık kubbeyle, doğu-batı yönlü uzanan dikdörtgen planlı ara geçiş mekânı ise tonozla örtülmüştür.

Hamamın sıcaklık bölümü günümüze sağlam bir şekilde ulaşabilmiştir. Bu kısım altı adet kare planlı, kubbe örtülü mekândan oluşmaktadır. Sadece 5 numaralı mekânın bir kısmı sivri kemerli tonozla diğer kısmı ise kubbeyle örtülmüştür. Mekânlar birbirlerine sivri kemerli kapılarla bağlanmaktadır. 4 numaralı mekânın kuzey duvarı üzerinde basık kemerli bir kontrol penceresi bulunmaktadır. Diğer bir kontrol penceresi de 3 numaralı mekânın kuzey duvarı üzerine açılmıştır.

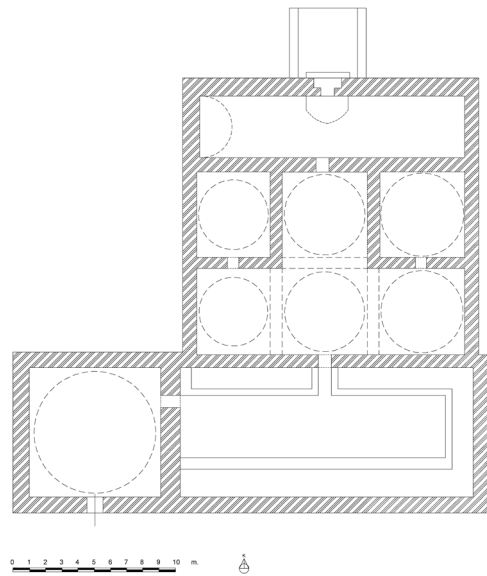
Yapılan incelemelerde hamamın planında çokça değişiklikler olduğu gözlenmektedir. Duvarlar üzerinde bunlara ait izlerin bir kısmı hala daha görülebilmektedir. Bu eklemeler plandan kaldırıldığında orijinalde hamamın sıcaklığının, üç eyvanlı ve köşe halvetli tipte inşa edilmiş olduğu görülmektedir.

Hamamın kuzey ucunda üç bölümden oluşan bir su deposu yer almaktadır. Dilatasyon izlerinden deponun doğudaki bölümünün sonradan eklendiği anlaşılmaktadır. Su deposunun doğudaki ve ortadaki bölümlerinin kuzey duvarları üzerinde birer ocak bulunmaktadır. Ortadaki ocağın üzerinde bacaya ait izler görülebilmektedir. Hamamın diğer bir su deposu ise batı cephesi üzerine konumlandırılmıştır. Bu deponun da yapıya sonradan eklendiği anlaşılmaktadır.

Araştırmamız sırasında hamamın inşa tarihini belirten herhangi bir belge veya bilgiye rastlanmamıştır. Hamama ait olduğu düşünülen elimizdeki tek belge 1863-64 yıllarında Kıbrıs'ı ziyaret etmiş olan Edmond Duthoid'e ait çizimdir (Tatton-Brown 1998: 48).

Çizim 10: Keltikli Hamam, plan.

Çizim 11: Keltikli Hamam, restitüsyon.

Foto. 29: Keltikli Hamam, kuzeybatıdan.

Foto. 30: Keltikli Hamam, soyunmalık kalıntıları.

2.11. Mağusa, Kızıl Hamam

Hamam, Mağusa surları içerisinde $35^{\circ}07'23.4''N$ $33^{\circ}56'19.7''E$ koordinatlarında yer almaktadır. İşlevini yitirdikten sonra büyük bir kısmı yıkılmış olan hamamın temel kalıntıları günümüze ulaşabilmiştir.

Hamam güneybatı-kuzeydoğu yönünde uzanmaktadır. Hamamın batı köşesinde kare planlı bir mekân bulunmaktadır. Mekânın ortasında sekizgen bir havuza dair izler görülebilmektedir. Mekânın kuzeydoğu, güneydoğu ve güneybatı duvarları üzerinde seki kalıntlarına rastlanmıştır. Burası hamamın soyunmalığı olmalıdır. Mekânın duvarlarındaki sekilerin güneybatı duvarı boyunca devam ettiği de düşünüldüğünde soyunmalığın girişinin kuzeybatı duvarı üzerinde yer aldığı söylenebilir. Bu mekânın üstünün kubbeyle örtüldüğü tahmin edilmektedir.

Soyunmalığın kuzeydoğu duvarı üzerindeki bir açıklıktan kuzeybatı-güneydoğu yönlü uzanan dikdörtgen planlı bir alana geçilmektedir. Duvarlarında sekilere dair izler bulunan bu mekân hamamın soğukluğu olmalıdır. Beşik tonozla örtüldüğü düşünülmektedir.

Kalan izlerden soğukluğun güney köşesinde bir kapı olduğu anlaşılmaktadır. Ancak bu kapının açıldığı bölüme dair bilgi verecek kadar bakiye kalmamıştır. Osmanlı Dönemi hamamlarının mekânsal kurgusu göz önüne alındığında soğuklukla sıkça ilişkilendirilen tek mekânın tuvalet ve traşlık bölümleri olduğu görülmektedir. Bu kapının da bir tuvalet/traşlık bölmesine açıldığı düşünülmektedir.

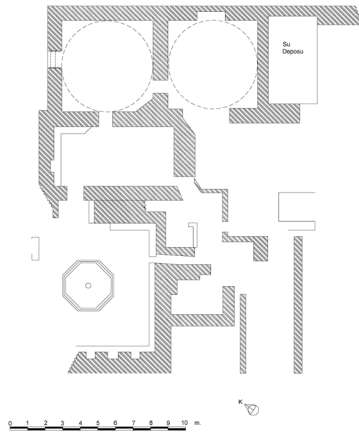
Hamamın kuzeydoğu ucunda iki tane kare planlı mekânın varlığı saptanabilmektedir. Mekânların duvarlarında hem sıcak hem de soğuk suyun dağılımı için iki sıra künk bulunduğu görülmektedir. Yan yana getirilmiş olan bu odalar hamamın sıcaklığı olmalıdır. Bakiyelerden anlaşıldığı üzere bu mekânlar kubbeyle örtülmüştürler.

Sıcaklığın güneyinde doğrudan sıcaklıktan geçiş sağlanan küçük kare planlı bir mekânın varlığı daha kalıntılardan okunabilmektedir. Yine hamam mimarisine ait örneklerden

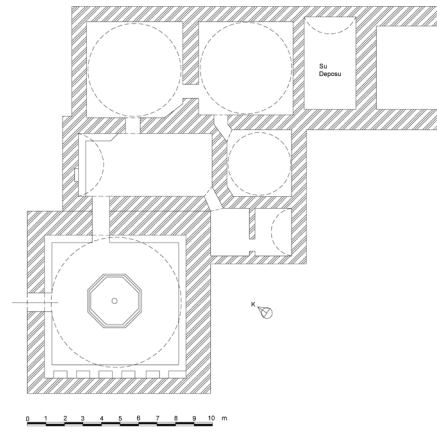
yola çıkılarak mekânın sıcaklıkla doğrudan ilişkisi de göz önüne alındığında burasının bir halvet hücresi olduğu ortaya konabilir. Mekân kare planı dolayısıyla kubbeyle örtülmüş olmalıdır.

Hamamın güneybatı köşesinde dikdörtgen bir mekânın varlığında dair izler mevcuttur. Zeminde yer alan künk bakıyelerinden bu mekânın da su deposu olarak değerlendirildiği düşünülmektedir. Mekân dikdörtgen planından dolayı adada sıklıkla kullanıldığı görülen beşik tonozla örtülmüş olmalıdır.

Araştırmamız sırasında hamamın inşa tarihini belirten herhangi bir belge veya bilgiye rastlanmamıştır.

Çizim 12: Kızıl Hamam, plan.

Çizim 13: Kızıl Hamam, restitüsyon.

Foto. 31: Kızıl Hamam, güneybatıdan.

2.12. Hisarköy Hamamı

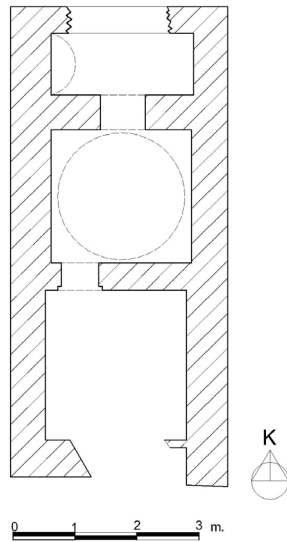
Hamam, Girne'ye bağlı Hisarköy'de $35^{\circ}18'05.2''N$ $33^{\circ}06'17.5''E$ kordinatlarında yer almaktadır. Günümüzde işlevini yitirmiş ve harap durumdadır.

Tek hamam şeklinde inşa edilmiş yapı oldukça küçük boyutlara sahiptir. Mekânlar güneyden kuzeye doğru soyunmalık, sıcaklık ve su deposu şeklinde sıralanmaktadır. Güneyde yer alan soyunmalık kısmının güney duvarı kısmen, üst örtüsü ise tamamen yıkılmıştır. Kalan izlerden soyunmalığın bir kubbeyle örtülü olduğu anlaşılmaktadır.

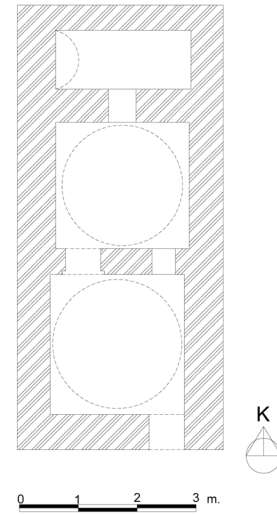
Hamamın sıcaklık kısmına yarım daire kemerli bir kapıdan geçilmektedir. Kare planlı sıcaklığın zemini tamamen yıkılmış ve toprakla dolmuş durumdadır. Sıcaklığın kuzey duvarının ortasında su deposuna açılan bir adet kontrol penceresi bulunmaktadır. Pencere zemin seviyesine kadar yıkılmış olmasına karşın üstünde yer alan atkı taşından yola çıkılarak kare ya da dikdörtgen formlu olabileceği düşünülmektedir. Mekân kubbeyle örtülmüş, aydınlatılması ise kubbe üzerine açılmış yuvarlak şekilli ışık gözleriyle sağlanmıştır.

Hamamın en kuzeyde yer alan su deposu doğu -batı yönünde uzanan dikdörtgen bir plan arz etmektedir. Üzeri ise beşik tonozla örtülmüştür. Deponun orta kısmı harap durumda olup sadece iki kenarı ayakta. Depodaki suyu ısıtmak için tasarlanmış olan ocağın kalıntıları insitu halindedir.

Araştırmamız sırasında hamamın inşa tarihini belirten herhangi bir belge veya bilgiye rastlanmamıştır. Yalnızca hamamın karşısında ikamet etmekte olan Münire Latif'in³ 80 yaşında vefat eden annesinin ve kendisinin çocukluğunda hamamın içinde oynadıklarına dair bilgiler mevcuttur. Münire Hanım'ın verdiği bilgilere göre bu hamamın ilerisinde büyük boyutlu bir hamam daha bulunmaktaydı. Ancak yaptığımız alan taramasında bu hamama dair hiçbir ize rastlanmamıştır. Bahsi geçen büyük hamamın halk hamamı olarak değerlendirilmiş olduğu, iki birimli bu küçük hamamın ise bir çeşit özel hamam olarak inşa edilmiş olabileceği düşünülmektedir.

Çizim 14: Hisarköy Hamamı, plan.

Çizim 15: Hisarköy Hamamı, restitüsyon.

³ Münire Latif, 70 yaşında, görüşme tarihi: 03.11.2013 saat 14.00.

Foto. 32: Hisarköy Hamamı, soyunmalık.

Foto. 33: Hisarköy Hamamı, su deposu.

2.13. Mağusa, Şömineli Ev Hamamı

Hamam, Mağusa Kalesi surları içerisinde inşa edilmiş olan Şömineli Ev'in avlusunda yer almaktadır. $35^{\circ}07'30.2''N$ $33^{\circ}56'23.1''E$ koordinatlarındadır. Hamam günümüzde işlevini yitirmiş olmasına rağmen sağlam bir durumda korunmaktadır.

Özel hamam olarak inşa edilmiş olan yapı kuzey-güney yönlü uzanmaktadır. Kuzeyde soyunmalığı, güneyde ise sıcaklığı yer alan hamamın su deposu sıcaklığın doğusuna yerleştirilmiştir.

Hamamın soyunmalığına doğu cephesi üzerindeki dikdörtgen bir açıklıktan girilmektedir. Dikdörtgen planlı soyunmalığın batı duvarı boyunca yerden 0,6 m. yüksekliğinde bir seki uzanmaktadır. Mekân beşik tonozla örtülmüştür. Mekânın aydınlatması kuzey duvarı üzerine açılan dikdörtgen şekilli mazgal pencere ve tonoz üzerine açılmış yuvarlak ışık delikleriyle sağlanmıştır.

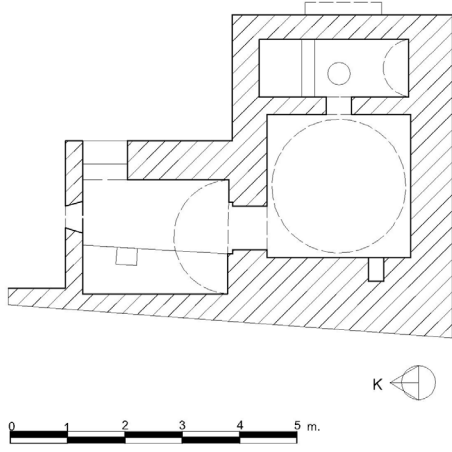
Soyunmalığın güney duvarı üzerindeki sivri kemerli kapıdan sıcaklığa geçilmektedir. Kare planlı mekân kubbeye örtülmüş ve kubbenin üzerinde yer alan yuvarlak ışık delikleriyle aydınlatılmıştır.

Sıcaklığın doğu duvarı üzerinde taş kemerli bir kontrol penceresi bulunmaktadır. Bu pencereyle irtibatlandırılan su deposu kuzey-güney yönlü uzanmakta olup beşik tonozla örtülmüştür. Deponun doğu duvarı üzerinde ocağı ve ocağın da üzerinde yağmaklı bacası yer almaktadır.

Hamamda herhangi bir süsleme unsuruna rastlanmamıştır.

Araştırmamız sırasında hamamın inşa tarihini belirten herhangi bir belge veya bilgiye rastlanmamıştır. Bağışkan konağa ait en erken tarihli kaydın 1862 yılında çizilen karakalem bir resim olduğunu bildirmektedir (Bağışkan 2005: 382). Ancak yine de bu dönemde hamamın mevcudiyetine dair kesin bilgiler sunulamamaktadır.

Çizim 16: Şömineli Ev Hamamı, plan.

Foto. 34: Şömineli Ev Hamamı, doğu cephe.

Foto. 35: Şömineli Ev Hamamı, ocak ve yaşmak.

Foto. 36: Şömineli Ev Hamamı, sıcaklık.

2.14. Baf, Hasan Ağa Tekkesi Hamamı

Hamam GKRY. sınırları içerisinde kalan Baf kasabasında $34^{\circ}45'34.4''N$ $32^{\circ}24'52.6''E$ koordinatlarında yer almaktadır. İşlevini yitirmiş olan hamamın soyunmalık bölümü yıkılmış, diğer bölümleri ise korunarak günümüze kadar ulaşabilmiştir.

Yapı tek hamam olarak, soğukluk, sıcaklık ve halvetin eş mekanlar halinde olduğu tipte inşa edilmiştir. Kuzey-güney yönlü uzanan hamamın kuzey ucunda soyunmalık, güney kısmında ise yıkanma mahalleriyle su deposu bulunmaktadır.

Soyunmalık kısmının duvarları yıkılmış vaziyettedir. Temel seviyesinde kalan izlerden soyunmalığın dikdörtgen planlı olduğu, girişinin batı cephe üzerinde yer aldığı, odanın ortasında kare bir havuzunun bulunduğu ve duvarları boyunca sekilerin uzandığı ve yine duvarlar üzerinde nişlere yer verildiği anlaşılmaktadır. Mekânın tonozla örtüldüğü düşünülmektedir.

Soyunmalığın güney duvarı üzerindeki dikdörtgen açıklıktan 1 numaralı mekâna giriş sağlanmaktadır. Bu mekân da yine güney duvarı üzerindeki bir kapıyla 4 numaralı mekâna bağlanmıştır. 1 ve 4 numaralı mekânlardan 2 ve 3 numaralı mekânlara geçiş

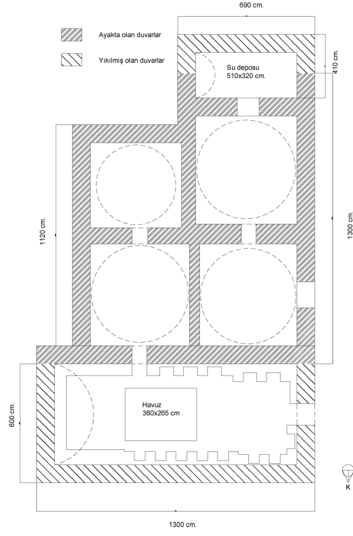
bulunmamaktadır. 2 numaralı mekâna batı duvarı üzerindeki diğer bir kapıdan girilmektedir. Bu mahallin de güney duvarı üzerinde yer alan kapıdan 3 numaralı mekâna geçilmektedir. Bahsi geçen dört mekân da kare planlı olup birer kubbeyle örtülmüş ve kubbelerin üzerine açılan yuvarlak ışık delikleriyle aydınlatılmışlardır.

3 numaralı mekân yarım daire kemerli bir pencere vasıtasıyla su deposuna açılmaktadır. Su deposunun güney yarısı yıkılmış durumdadır. Hamamın ocağına dair herhangi bir iz bulunmamaktadır.

Hamamın mevcut planından anlaşıldığı üzere yapı son kullanımında çifte hamam olarak değerlendirilmiş olmalıdır. Ancak hamamların Anadolu'daki örnekleri incelendiğinde yapının ilk inşa edildiği sırada tek hamam olarak tasarlandığı anlaşılmaktadır. Buradan yola çıkarak mevcut plan şeması üzerinde oynamalar yapıldığı söylenebilir. Hamamın asli planında soğukluk, sıcaklık ve halvetinin eş mekânlar halinde tasarlandığı düşünülmektedir. Bu durumda 1 numaralı mekânın batı duvarı üzerindeki bir kapıyla 2 numaralı mekâna bağlanması gerekir. 2 numaralı mekânın dışarıyla irtibatını sağlayan batı duvarı üzerindeki kapının ise orijinal olmadığı söylenebilir. 2 ile 3 numaralı mekân arasındaki ilişki olası görülmektedir. Ancak 3 numaralı mekân da bir kapıyla 4 numaralı mekâna bağlanmalıdır. 4 ve 1 numaralı mekânların arasındaki geçit de sonradan açılmış olmalıdır.

Hamamda herhangi bir süsleme unsuruna rastlanmamıştır.

Araştırmamız sırasında hamamın inşa tarihini belirten herhangi bir belge veya bilgiye rastlanmamıştır. Kaynaklarda 16. yy. sonu veya 17. yy. başında inşa edilmiş olabileceği belirtilmektedir (Eski Eserler ve Müzeler Dairesi Müdürlüğü 1982: 29). 1949 yılında Eski Eserler Dairesi tarafından batı cephesi onarılmıştır (Bağışkan 2005: 341). 2003 yılında harap durumda olan hamamda, aynı yılın Ekim ayında restorasyon çalışmaları başlatılmış ve 2005 yılı içerisinde bu çalışmalar tamamlanmıştır (Atay 2010: 381).

Çizim 17: Hasan Ağa Tekkesi Hamamı, kroki.

Foto. 37: Hasan Ağa Tekkesi Hamamı, kuzey cephe.

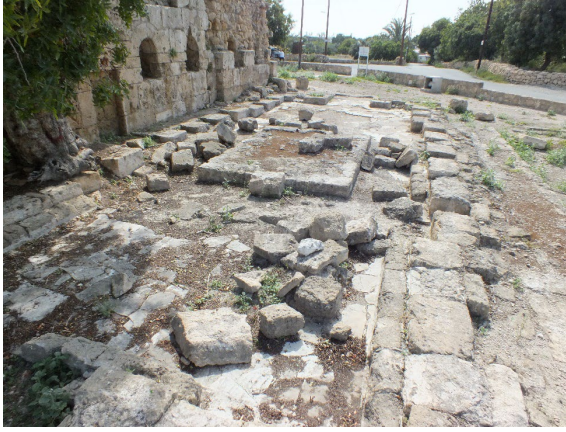

Foto. 38: Hasan Ağa Tekkesi Hamamı, soyunmalık kalıntıları.

Foto. 39: Hasan Ağa Tekkesi Hamamı, güney ve batı cepheler.

2.15. Baf, Osmanlı Çeşmesi Hamamı

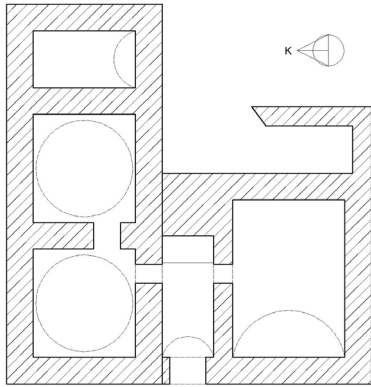
Hamam Baf kasabasında $34^{\circ}45'31.9''N$ $32^{\circ}24'49.1''E$ kordinatlarında yer almaktadır. Günümüzde işlevini yitirmiş olan yapı bir takım eklemelerle büyük oranda asli durumunu muhafaza etmektedir.

Tek hamam şeklinde inşa edilmiş olan yapı kuzey ve güney olmak üzere iki kısımdan oluşmaktadır. Tamamen ilk inşa evresine ait olduğu düşünülen kuzeydeki kısım soyunmalık ve sıcaklık bölümlerinden meydana gelmektedir. İki kısım da kare planlı olup birer kubbeyle örtülmüştür. Mekânların aydınlatması kubbeler üzerindeki yuvarlak ışık delikleriyle sağlanmaktadır. Kubbeli mekânların doğusunda su deposu bulunmaktadır. Kuzey-güney yönlü uzanan deponun üzeri beşik tonozla örtülmüştür. Deponun doğu duvarı üzerinde herhangi bir ocak izine rastlanmamakla birlikte ocağın üstünde yer alan bacaya ait izler görülebilmektedir.

Hamamın ikinci kısmı güneyde yer almakta ve doğu-batı yönlü uzanan beşik tonozla örtülmüş iki mekândan oluşmaktadır. Dilatasyon izlerinden bu kısmın sonradan eklendiği anlaşılmaktadır. Ortada yer alan küçük tonozlu mekân son kullanımda bir ara geçiş mahalli olarak değerlendirilmiştir. Mekânın doğu duvarı üzerinde küçük bir de seki yer almaktadır. Güneyde kalan tonozlu mekân ise daha büyük bir hacme sahip olup muhtemelen yıkanma mahalli olarak kullanılmıştır. Bu hacmin doğusunda su deposu olduğunu düşündüğümüz dikdörtgen bir mekân daha bulunmaktadır. Ancak burasının büyük bir kısmı yıkılmış ve ısıtma sistemine dair herhangi bir ize rastlanmamıştır.

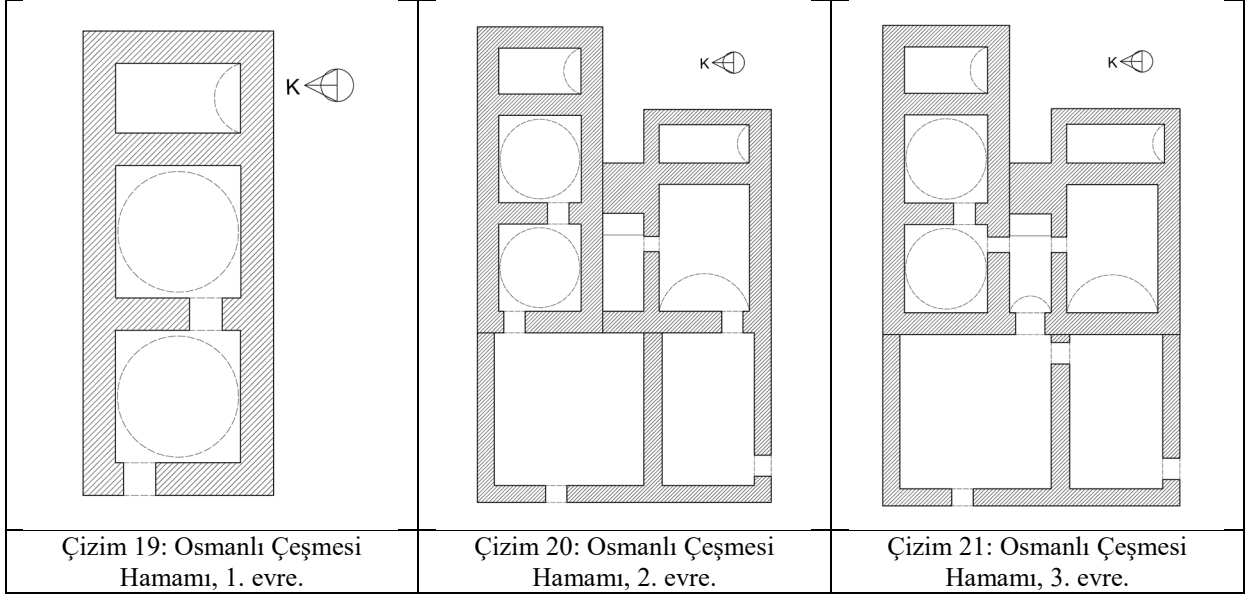
Hamamın batısında soyunmalığa ait olduğu düşünülen bir takım kalıntılar bulunmaktadır. Bu kalıntılardan iki bölümden oluşan ve bir kısmı küçük tonozlu mekân ve kubbeli mekânlar boyunca uzanan, diğer kısmı ise büyük tonozlu mekânın önüne denk gelen bir soyunmalık olduğu anlaşılabilir. Yine bu bakilerden soyunmalığın kuzey kısmının girişinin batı cephesi üzerinde, güney kısmının girişinin ise güney cephesi üzerinde yer aldığı okunabilmektedir.

Çizim 18: Osmanlı Çeşmesi Hamamı, kroki.

Foto. 40: Osmanlı Çeşmesi Hamamı, batı cephe.

Sonuç olarak hamamın şimdiki halini alırken üç inşa evresinden geçtiği ileri sürülebilir. Birinci evrede kuzeyde yer alan iki kubbeli mekân ile su deposundan oluşan kısım yapılmış; ikinci evrede bu kısmın yetersiz gelmesi üzerine güneydeki iki tonozlu mekân ve günümüzde zemin seviyesinde kalıntıları görülebilen soyunmalık eklenerek yapı genişletilmiş ve çifte hamam haline getirilmiş; üçüncü evrede ise kubbeli kısımlarla büyük tonozlu mekân ortadaki daha küçük tonozlu mekân aracılığıyla birbirine bağlanmış ve yapı yine tek hamama çevrilmiştir.

3. Karşılaştırma ve Değerlendirme

Kıbrıs'ın Osmanlı egemenliğine girmesinin ardından 21 Eylül 1572 tarihinde çıkarılan bir fermanla çoğunluğu güney ve orta Anadolu'dan olmak üzere çeşitli mesleklere sahip kişiler aileleriyle birlikte Kıbrıs'a göç ettirilmişlerdir. Bu göçün ardından adada Türk kültürü yayılmaya başlamış, bununla birlikte yıkanmayla ilgili adetler de yerini almıştır. Türk kültüründe vazgeçilmez yıkanma mekânlarından biri olarak hamam da adadaki günlük yaşamın ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Kıbrıs'ta 32 hamamın inşa edilmiş olması da bunun bir göstergesidir. Bu hamamlardan yalnızca 15 tanesi günümüze ulaşabilmiş, diğerleri ise savaş ve afet gibi nedenlerle yıkılarak yok olmuştur.

Günümüze ulaşabilmiş olan hamamların 3 tanesi özel hamam olarak, geriye kalan 12 tanesi ise tek hamam olarak inşa edilmiştir. Arazi ve literatür taraması sırasında çifte hamam örneğine rastlanmamıştır.

3.1. Tipoloji

Bugüne kadar hamamların tipolojik özelliklerini konu edinen ve yeni tipolojiler öneren birden çok çalışma yapılmıştır. Bu konu dâhilinde ele alınan hamamlar Semavi Eyice'nin önerdiği tipolojiye göre gruplandırılacaktır (Eyice 1960: 99-120). Yıkılan hamamlar arasında iki tanesinin planına ulaşılmış bunlar da yeri geldikçe değerlendirmeye dâhil edilmiştir.

3.1.1. Dört Eyvanlı Köşe Halvetli Tip

Anadolu Türk mimarisinde 12. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar örnekleri görülen bu hamam tipi en çok tercih edilen plan şemalarından biri olmuştur. Araştırmaya dâhil edilen hamamlardan 4'ü bu plan tipinde inşa edilmişlerdir. Lefkoşa Büyük Hamam, Mağusa Cafer Paşa Hamamı, Lefkoşa Ömerge Hamamı ve yine Lefkoşa'da yer alan Tandi'nin Hamamı bu

tipin Kıbrıs'taki örnekleridir. Bunların yanı sıra yine Mağusa'daki Keltikli Hamam'ın da bu tipin bir çeşidi olan üç eyvanlı köşe halvetli plan şemasını yansıttığı görülmektedir.

Anadolu Selçuklu Dönemi'nde inşa edilmiş olan Mardin Siddi Radviye Hamamı (1176-77) (Önge 1995: 121), Kayseri Hunad Hamamı erkekler ve kadınlar kısmı (1238) (Önge 1995: 191), Mardin Yeni Kapı Hamamı (1258-1285/86) (Önge 1995: 249), Divriği Bekir Çavuş Hamamı (13. yüzyıl sonları) (Özbek 2004: 192-196) bu tipin diğer örneklerindedir. Osmanlı Dönemi örneklerinden bazıları ise Ulukışla Öküz Mehmet Paşa Hamamı (1515-16) (Gültekin 2001: 139), Birecik Mahmut Paşa Hamamı (1573) (Kütükçüoğlu 1996: 65), Diyarbakır Paşa Hamamı (16. yüzyılın ikinci yarısı) (Yeşilbaş 2011: 524), Şebinkarahisar Topal Mehmet Paşa Hamamı (1651) (Karpuz 1989: 33-34), Kosova Zeynullah Bey Hamamı (18. yüzyıl sonu-19. yüzyıl başı) (Vırmıça, 1999: 303) şeklinde sıralanabilir.

3.1.2. Enine Sıcaklıklı Çift Halvetli Tip

İncelenen örnekler arasında Limasol Hamam-ı Cedid ile Lefkoşa Korkut Hamamı'nın bu plan tipinde inşa edildiği görülmektedir. Bunun dışında Lefkoşa'da günümüze ulaşamamış olan Emir Hamamı'nda da bu plan tipinin tercih edildiği anlaşılmaktadır.

Enine sıcaklıklı çift halvetli tipte inşa edilmiş hamamların Kıbrıs dışındaki örneklerinden bazıları şunlardır: Zile Taceddin İbrahim Paşa Hamamı erkekler ve kadınlar bölümü (1494) (Eravşar 2004: 11), Niksar Çavuş Hamamı (15. yüzyıl) (Çal 1989: 75), Rodos Eski Hamam'ın kadınlar bölümü (16. yüzyılın ikinci çeyreği) (Çelikkol 1992: 98), Manisa Hüsrev Ağa Hamamı (1558) (Acun 1999: 523), Yıldızeli Kemankeş Kara Mustafa Paşa Hamamı (17. yüzyılın ikinci çeyreği) (Topçu 2013: 71), Amasya Köprülü Mehmet Paşa Hamamı (1658) (Bayram 2000: 87), Karaferye Tuzcu Sinan Bey Hamamı'nın erkekler bölümü (17. yüzyılın ikinci yarısı) (Konuk 2010: 112).

3.1.2. Soğukluk, Sıcaklık ve Halvetleri Eş Odalar Halinde Olan Tip

Kıbrıs'taki hamamlardan sadece Aşağı Baf'taki Hasan Ağa Tekkesi Hamamı bu tipe girmektedir. Osmanlı mimarisinde çok sık rastlanmayan bu tipin örneklerinden bazıları şunlardır: Kayseri Tuzhisarı Hanı Hamamı (1232-36) (Önge 1995: 185), Ağzıkarahan Köyü Hamamı (1240-50) (Önge 1995: 228), Bolu Orta Hamam (1339) (Ayverdi 1989: 382) ve Yenişehir Hamamı (?) (Eyice 1960: 114).

3.1.3. Sıcaklığı Tek Mekândan Oluşan, Halvetsiz Hamamlar

Bu tipteki hamamlar sadece soyunmalık ve sıcaklık bölümlerinden oluşmaktadırlar. İncelenen örneklerden 5 tanesi bu gruba girmektedir. Günümüze ulaşmadığı için kataloğa

dahil eidlmemiş olan Evdim Hamamı ile birlikte Lefkoşa Dragoman Hadjigeorgakis Konağı Hamamı ve Piskobu Muslu Çavuş Hamamı bu tipin soğukluk bölümüne sahip örneklerindenken; Baf Osmanlı Çeşmesi Hamamı, Mağusa Osmanlı Konağı Hamamı ve Hisarköy Hamamı'nda soğukluk bölümü bulunmamaktadır.

Bu tip hamamların Anadolu'da da örneklerine rastlanmaktadır. Ayasuluk Kale Hamamı (1348-90) (Büyükkolancı 2009: 149-150), Nevşehir Damat İbrahim Paşa Külliyesi Hamamı (1726-27) (Aktuğ 1992: 44), Tokat Mevlevihane Hamamı (18. yüzyıl) (Eravşar 2004: 103) ve Sivas Pirkink Köyü Hamamı (19. yüzyıl ortaları) (Topçu 2013: 77) örneklerinde soğukluk bölümü bulunurken; Tokat Latifoğlu Hamamı (17.yy) (Eravşar 2004: 117) bu tipin soğukluğu olmayan örnekleri arasında sayılabilir.

3.1.4. Münferit Tipteki Hamamlar

Kataloga dâhil edilen hamamlardan iki tanesi münferit tipte inşa edilmiştir. Baf'taki Ebubekir Bey Hamamı'nın kendilerine ait girişleri bulunan iki ayrı mekândan oluşan soğukluğu bulunmaktadır. Bu mekânlar yine birer kapıyla enine dikdörtgen planlı sıcaklığa açılmaktadırlar. Hamamda halvet hücreleri bulunmamaktadır. Hamamın soğukluğunun iki ayrı mekândan oluşması ve halvet hücrelerine sahip olmaması hamamın münferit özelliklerindedir.

Bu başlık altında incelenmesi gereken diğer yapı ise Mağusa'daki Kızıl Hamam'dır. Hamamın sıcaklığı yan yana konumlandırılmış iki ayrı kubbeli mekândan oluşmaktadır. Hamamda yer alan tek halvet hücreleri ise ocağa yakın olan sıcaklık birimiyle ilişkilendirilmiştir. Hamam gösterdiği asimetrik plan şemasıyla bilinen tipolojilerin hiçbirine benzememektedir.

3.2. Malzeme

Kıbrıs'taki hamamlarda inşa malzemesi olarak kesme taş, kabayonu taş, moloz taş, mermer, tuğla ve ahşap kullanıldığı tespit edilmiştir.

3.2.1. Taş

Kıbrıs'taki hamam örneklerinde sarı taşın ana inşa malzemesi olarak çeşitli şekillerde kullanıldığı gözlenmiştir.

Katalogda incelenen hamamların 10 tanesinde kesme taş ana inşa malzemesi olarak kullanılmıştır. Ebubekir Hamamı, Büyük Hamam, Cafer Paşa Hamamı, Tandi'nin Hamamı, Keltikli Hamam, Şömineli Ev Hamamı, Kızıl Hamam, Hamam-ı Cedit, Ömerge Hamamı ve Hasan Ağa Tekkesi Hamamı'nda kesme taş kullanımını dikkat çekmektedir.

Lefkoşa'daki Ömerge Hamamı'nda ve Limasol'daki Hamam-ı Cedit'de kesme taşın kabayonu taşla birlikte kullanıldığı görülmektedir. Dragoman Hadjigeorgakis Konağı

Hamamı'nda ise kesme taş köşelerde bağlayıcı olarak kullanılmıştır. Bunlar dışında Hasan Ağa Tekkesi Hamamı, Osmanlı Çeşmesi Hamamı, Cafer Paşa Hamamı ve Keltikli Hamam'ın üst örtü birimlerini oluşturan kubbe ve tonozların da kesme taşla örülerek meydana getirildiği tespit edilmiştir.

Yukarıda sayılanlar dışında geri kalan 4 hamamda ana inşa malzemesi olarak kabayonu ve moloz taş kullanılmıştır. Dragoman Hadjigeorgakis Konağı Hamamı'nın duvarları tamamen kabayonu taşla örülürken Osmanlı Çeşmesi Hamamı, Muslu Çavuş ve Hisar Köy Hamamlarında kabayonu taşın moloz taşla birlikte kullanıldığı görülmektedir. Yine Hisarköy Hamamı ve Şömineli Ev Hamamı'nın su depolarını örten tonozlarda moloz taş; Hisarköy Hamamı ile Muslu Çavuş Hamamı'nın sıcaklığını örten kubbelerde ise kabayonu taş kullanılmıştır. Korkut Hamamı'nın ise duvarları tamamen çimenoyla sıvandığından inşa malzemesi tespit edilememiştir.

3.2.2. Tuğla

Sadece Dragoman Hadjigeorgakis Konağı Hamamı'nın ocak ağzında ve Tandi'nin Hamamı'nın sıcaklık bölümünün tonoz örtülerinde tuğla kullanımına rastlanmıştır.

3.2.3. Mermer

Mermer kullanımı da oldukça az örnekte görülmektedir. Büyük Hamam'ın sıcaklık ve halvet duvarları yarıya kadar mermerle kaplanmış; Limasol'daki Hamam-ı Cedid'in ise giriş cephesindeki kapı ve pencerelerinin sövelerinde mermer kullanılmıştır.

3.2.4. Ahşap

İncelenmiş olan hamamlarda ahşap kullanımına daha çok soyunmalık bölümünün üst örtüsünde rastlanmaktadır. Büyük Hamam, Korkut Hamamı ve Dragoman Hadjigeorgakis Konağı Hamamı'nda bu kullanım görülmektedir.

3.3. Yapı Elemanları

3.3.1. Duvarlar

Kataloğa alınan hamamların duvarları çoğunlukla sağır bırakılmış ve hareketlendirilmemiştir. Yalnızca beş hamamın soyunmalık bölümlerinin duvarları üzerinde pencereler yer almaktadır. Dragoman Hadjigeorgakis Konağı Hamamı, Ömerge Hamamı, Hamam-ı Cedid, Büyük Hamam ve Ebubekir Hamamı bu özelliği taşımaktadır. Bunlar dışında Büyük Hamam'ın ön cephesinde kullanılan devşirme kapı kemeri, sütunceler, sütunce başlıkları ve konsollar diğerlerinden farklı olarak giriş cephesine hareketlilik katmaktadır.

Hamamların duvarları genellikle yalın bırakılmış ve sıvanmamıştır. Sadece Korkut Hamamı'nın duvarları çimentoyle sıvalıdır.

3.3.2. Kapılar

İncelenen 15 hamamın 6'sının soyunmalık kısmı yıkılmıştır. Geriye kalan 9 hamamdan 5'inin soyunmalığına basit dikdörtgen şekilli kapılardan girilmektedir. Bunlar arasında yer alan Büyük Hamam ve Hamam-ı Cedid'in giriş kapılarının üzerinde atkı taşları yer almaktadır. Ömerge, Cafer Paşa, Korkut ve Ebubekir Hamamlarının girişi basık kemerlidir.

Hamamların içerisindeki mekânları bağlayan kapılar sivri veya yarım daire kemerlidir. Bunlar dışında herhangi bir forma rastlanmamıştır.

Günümüze ulaşabilen 9 hamamın soyunmalık girişlerinden sadece ikisi süslenmiştir. Ebubekir Hamamı'nın kapı ve pencereleri basit silme kuşaklarıyla vurgulanırken, Büyük Hamam'ın girişinde yer alan yarım daire kemerli devşirme kapı Gotik özellikler yansıtmaktadır.

3.3.3. Pencereler

Hamam duvarları üzerinde çoğunlukla dikdörtgen şekilli pencereler görülmektedir. Bunlar arasında sadece Şömineli Ev Hamamı'nın penceresi mazgal şeklindedir. Ömerge Hamamı soyunmalığının güney duvarı üzerinde basık kemerli pencere kullanılmıştır. Cafer Paşa Hamamı'nın soyunmalık duvarlarının batı duvarı üzerindeki pencere ise gotik tarzı sivri kemerlidir.

3.4. Örtü Elemanları

İncelenen hamamlarda kubbe, yarım kubbe, tonoz, yarım tonoz ve ahşap kirişlemeli tavanların üst örtüde kullanıldığı görülmektedir.

3.4.1. Kubbe

En yaygın kullanılan üst örtü unsurlarından biri olan kubbe günümüze ulaşabilen 15 hamamın da sıcaklık ve halvet bölümlerinde kullanılmıştır. Ömerge, Ebubekir ve Hisarköy Hamamlarının soyunmalıklarında; Muslu Çavuş Hamamı'nın ara geçiş bölümünde de kubbe kullanımı görülmektedir. Cafer Paşa, Ömerge ve Ebubekir Hamamlarının kubbeleri çokgen kasnak üzerine oturmaktayken diğer hamamlarda kullanılan kubbelere doğrudan duvarlar üzerine oturtulmuştur.

Yarım kubbe kullanımı sadece Dragoman Hadjigeorgakis Konak Hamamı'nın sonradan eklendiği düşünülen su deposunun üzerinde görülmektedir.

3.4.2. Tonoz

Kıbrıs'taki hamam örneklerinde daha çok sivri ve beşik tonoz kullanımına rastlanmaktadır. Keltikli Hamam'ın 5 numaralı mekânında, Muslu Çavuş Hamamı'nın ara

geçiş mekânında ve Büyük Hamam'ın sıcaklık bölümünde sivri kemerli tonozlar kullanılmıştır.

Dragoman Hadjigeorgakis Konak Hamamı'nın soğukluğu; Ömerge, Hamam-ı Cedid ve Korkut Hamamlarının soğukluk ve tuvalet/traşlık mekânları; Tandi, Korkut ve Büyük Hamamların ara geçiş mekânları beşik tonozla örtülmüştür. Bunların yanı sıra su depolarının da tamamında beşik tonoz kullanılmıştır.

Çapraz tonoz kullanımı sadece Cafer Paşa Hamamı'nın soyunmalığında ve Büyük Hamam'ın sıcaklık mahallinin güneyindeki eyvanda görülmektedir.

Yine Cafer Paşa Hamamı'nın ara geçiş ve tuvalet/traşlık bölümünde ve Ömerge Hamamı'nın tuvaletlere geçişi sağlayan koridorunda yarım tonoz kullanımına rastlanmaktadır.

3.4.3. Ahşap Kirişli Çatı

Büyük Hamam, Korkut Hamamı ve Hamam-ı Cedid'in soyunmalık bölümleri kemerlerle desteklenmiş ahşap kirişli beşik çatılarla örtülmüştür. Dragoman Hadjigeorgakis Konak Hamamı'nın soyunmalığı ise tek yöne eğimli bir çatıyla örtülmüş olup üzeri alatürka kiremitlerle kaplanmıştır. Şömineli Ev Hamamı'nın soyunmalık kısmı ise ahşap kirişlerle desteklenen düz damla örtülmüştür.

3.5. Aydınlatma

Hamamlar sıcak havayı içerde muhafaza etmek üzere tasarlanmış yapılardır. Bu sebeple duvarları kalın tutulmuş, bu da mekânın karanlık olmasına sebep olmuştur. Bu sorun üst örtü üzerine açılan aydınlık feneri, tepe penceresi ve ışık gözleri gibi elemanlarla çözülmeye çalışılmıştır. Sıcaklık muhafazasının ikinci planda kaldığı soyunmalık kısımlarında ise daha büyük boyutlu pencerelerin kullanıldığı görülmektedir.

Ebubekir Hamamı'nın soyunmalık kubbesinde, Büyük Hamam'ın sıcaklık bölümünün güneydeki eyvanında ve Tandi'nin Hamamı'nın hem ara geçiş mekânının kubbesinde hem de tuvalet/traşlık kısmının tonozunda tepe pencereleri kullanılmıştır.

Aydınlık feneri kullanımına sadece Ömerge Hamamı'nda rastlanmaktadır.

Hamamdaki mekânların aydınlatılması için en sık başvurulan yöntem ışık gözleridir. Kıbrıs'taki 15 örnekten 13 tanesinde yuvarlak ışık gözlerinin kullanıldığı görülmektedir. 4 hamamda da yıldız şekilli ışık gözleri kullanılmıştır. Bu ışık gözlerinin tek başlarına değil de yuvarlak şekillilerle birlikte kullanılmış olması dikkat çekmektedir. Yine 4 hamamda karşımıza çıkan kare şekilli ışık gözlerinin de yuvarlak ışık gözleriyle birlikte kullanıldığı görülmektedir.

Hamamlarda mekânların aydınlatılmasında yaygın olarak kullanılan diğer bir eleman ise pencerelerdir. Pencereler daha çok dikdörtgen şekilli ve büyük boyutlu olup soyunmalığın

aydınlatılmasında tercih edilmiştir. Ebubekir Hamamı, Dragoman Hadjigeorgakis Konak Hamamı ve Şömineli Ev Hamamı'nda pencereler duvarların orta kısmına açılmıştır. Hamam-ı Cedid ile Korkut Hamamı'nın soyunmalıkları sadece duvarların üst kısmına açılan pencerelerle aydınlatılmıştır. Büyük Hamam ile Ömerge Hamamı'nın soyunmalıklarında ise duvarların hem orta kısmına hem de üst kısmına açılmış pencereler mevcuttur.

3.5. Süsleme

Hamamlar daha çok yıkanma ve temizlenmeye yönelik binalar olduklarından ve Osmanlı Dönemi'nin görsellikten çok işlevi ön plana çıkaran mekân anlayışından dolayı bu yapılarda çok fazla süsleme kullanılmamıştır. İncelediğimiz örnekler arasında en süslü diyebileceğimiz Büyük Hamam'ın cephesindeki unsurlar dahi bölgedeki bir ortaçağ yapısından devşirilerek kullanılmıştır. Ebubekir Hamamı'nın ön cephesindeki kapı ve pencerelerin etrafı tek sıra silme kuşağıyla hareketlendirilmiş, Limasol'daki Hamam-ı Cedid'in ise yine ön cephesindeki kapı ve pencerelerin söveleri mermerden yapılarak cepheye hareket kazandırılmıştır. Bu örnekler dışındaki hamamların cepheleri oldukça sade ve düz bırakılmıştır.

4. Sonuç

Kıbrıs'ta suyun sınırlı olmasına rağmen inşa edilmiş olan hamamların fazlalığı oldukça şaşırtıcıdır. Toplamda 32 hamam tespit edilebilmiş, bunların ise 15'inin kısmen veya tamamen günümüze ulaşabildiği anlaşılmıştır. Günümüze ulaşamamış olan Evdim ve Emir Hamamlarının plan tipleri de kaynaklardan tespit edilmiştir.

İncelenen hamam örneklerinden dört tanesinin dört eyvanlı ve köşe halvetli tipte, bir tanesinin ise bu tipin bir çeşidi olan üç eyvanlı köşe halvetli tipte inşa edildiği görülmüştür. Geriye kalan hamamlardan altısının kare sıcaklıklı halvetsiz tipte, üç tanesinin enine sıcaklıklı çift halvetli tipte, bir tanesinin de soğukluk, sıcaklık ve halvetleri eş mekânlar halinde olan tipte inşa edildiği görülmektedir. Diğer iki hamamda ise münferit plan tipleri izlenmektedir. Anadolu Türk mimarisinde dört eyvanlı köşe halvetli plan tipinden sonra en çok tercih edilen tip olan yıldızvari sıcaklıklı plan tipinin Kıbrıs'ta uygulanmamış olması dikkat çekicidir.

Genel olarak yapı elemanları ve plan özellikleriyle değerlendirilen hamamların klasik dönem Osmanlı hamam mimarisiyle benzer nitelikler sergiledikleri görülmektedir. Kıbrıs'taki bazı hamamların soyunmalık bölümlerinin üst örtülerinde ahşap giriş destekli beşik çatıların kullanılmış olması yerel mimari etkilerle açıklanabilir. Bu uygulamaya geç dönemde taşrada inşa edilmiş küçük ölçekli hamamlarda da rastlanmaktadır. Buna ek olarak soyunmalık mahallerindeki sekilerde pabuçlukların bulunmaması ve soğukluğa geçişi sağlayan kapıların üzerinde yaşmakların yer almaması adadaki hamamların diğer ayırt edici özelliklerindedir.

Klasik dönem Osmanlı hamamlarında olmayıp Kıbrıs'taki hamamlarda gözlenen diğer bir özellik ise soyunmalık bölümünden sonra gelen ara geçiş mekânlarıdır. Günümüze ulaşabilen hamamların sekizinde ve Lefkoşa Emir Hamamı'nda bu mekâna rastlanmaktadır. Aralık mekânı Anadolu Selçuklu hamamlarında sık rastlanan bir unsur olmasına rağmen Osmanlı hamamlarında ortadan kalkmıştır. Tekrardan burada yoğun bir şekilde ortaya çıkmasının sebepleri kesin olarak belirlenememekle birlikte Selçuklu mimarisinin büyük oranda korunduğu ve Osmanlı döneminde de kullanılmaya devam edildiği iç Anadolu'dan özellikle Konya ve Kayseri civarından göç ettirilen yapı ustalarında aranması gerektiği düşünülmektedir. Bu ustalar muhtemelen Kıbrıs'a gelmeden önce yaşadıkları yerlerde gördükleri plan tiplerini Kıbrıs'a geldikten sonra da uygulamaya devam etmişlerdir. Adada inşa edilmiş olan en erken tarihli iki hamamın bu mekânı barındırması bunun bir göstergesi olmalıdır.

Hamam ocaklarının üzerinde yer alan yaşmaklı bacalar da bölgesel etkilerin izlenebildiği diğer bir unsurdur. İncelenen örnekler arasında Büyük Hamam, Ömerge Hamamı ve Şömineli Ev Hamamı'nda yaşmakların asli halleriyle günümüze ulaşabildikleri gözlenmiştir. Muslu Çavuş Hamamı, Keltikli Hamam ve Osmanlı Çeşmesi Hamamı'nda ise sadece ocakların üstündeki bacalara ait izler görülmektedir. Ebubekir Hamamı'nda ocağın bulunduğu kısma eklemeler yapılmış; Hasan Ağa Tekkesi Hamamı, Hisarköy Hamamı, Kızıl Hamam ve Cafer Paşa Hamamı'nın ocak kısmı tamamen ortadan kaldırılmış; Hamam-ı Cedid, Korkut Hamamı ve Tandi'nin Hamamı'nın ocakları ise çevrelerindeki yapılar tarafından kapatılmış bu sebeple bu hamamların ocakları hakkında bilgi edinilememiştir. Taranan kaynaklarda Anadolu'da yaşmaklı bacaya sahip herhangi bir hamam örneğine rastlanmamıştır. Kıbrıs'ta yer alan bu yaşmaklı bacalar adada Osmanlı'dan önce hüküm sürmüş olan Venediklilerin evlerinde yer alan yaşmaklı bacalarla benzerlikler arz etmektedir. Diğer yandan hamamlarda tütekliklere ait izlere rastlanmaması yaşmaklı baca kullanımının bir tercihten öte bir gereklilik olduğunun göstergesidir. Zira tüteklikli düzenlemelerde cehennemlikteki duman tüteklikler aracılığıyla tahliye edilirken, tütekliğe rastlanmayan bu hamamlarda duman ocak ağzına yönelmekte ve bacalar aracılığıyla çatı seviyesine kadar çıkarılıp tahliye edilmekteydi.

Hamamların hiçbirinde kitabe bulunmaması tarihlendirme sorununu gündeme getirmektedir. Vakfiyelerden ve şer'iyeye sicillerinden tarihi belirlenebilen dokuz hamamdan dört tanesinin 16. yüzyılda, iki tanesinin ise 17. yüzyılın ilk yarısında inşa edildiği anlaşılmaktadır. Bu rakamlar fetihten sonra adanın nüfusunu arttırma çabalarının yanı sıra

hızlı bir imar faaliyetine girişildiğinin ve kurulan vakıflarla buraya yerleşecek olan halkın ihtiyaçlarının karşılanmaya çalışıldığının göstergesidir.

Zaman içerisinde şehirlerin modernleşmesiyle birlikte evlere su gelmesi ve her evin kendi içinde yıkanma imkânına sahip olunmasıyla hamamlar da işlevini yitirmiş ve kullanılmaz duruma gelmiştir. Değişen şehircilik anlayışıyla metruk duruma gelen bu yapılar ya yeni yerleşimlere alan açmak için yıkılmış ya da ilgisizlikten ve bakımsızlıktan harap olarak kaybolmuştur. Hızlı bir yokoluş sürecine giren bu yapıların belgelenmesi ve böylelikle gelecek nesillere aktarılması çalışmamızın amaçlarından birisidir. Temennimiz günümüze ulaşabilen bu hamamların ya onarılmak suretiyle orijinal işlevlerini sürdürmeleri ya da plan şemalarına uygun bir misyon yüklenerek kullanılmaya devam edilmeleri ve böylelikle bu anıtlarımızın gelecek nesillere aktarılmasının sağlanmasıdır.

Kaynaklar

- Acun, Hakkı (1999). *Manisa 'da Türk Devri Yapıları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Aktuğ, İlknur (1992). *Nevşehir Damat İbrahim Paşa Külliyesi*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Altan, Mustafa Haşim (1986). *Belgelerle Kıbrıs Türk Vakıflar Tarihi*. Kıbrıs: Kıbrıs Vakıflar İdaresi Yayınları.
- An, Ahmet (2002). *Kıbrıs 'ın Yetiştirdiği Değerler*. Ankara: Akçağ Basım.
- Atay, Kemal (2010). *Güney Kıbrıs 'ta Türk Mührü, Silinmeden*. Ankara: Ertem Basım Yayım.
- Ayverdi, Ekrem Hakkı (1989). *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri*. C. 1, İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti.
- Bağışkan, Tuncer (2005). *Kıbrıs 'ta Osmanlı-Türk Eserleri*. Lefkoşa: Kuzey Kıbrıs Müze Dostları Deneği Yayını.
- Bayram, Fahriye (2000). “Amasya İli Gümüşhacıköy İlçesi ve Gümüş Nahiyesinden Üç Hamam”. *Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisi* 1, İstanbul, s. 87-93.
- Büyükkolancı, Mustafa (2010) “Ayasuluk'ta Yeni Bulunan Kale Köşkü ve Hamamı”. *XIII. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, 14-16 Ekim 2009, İstanbul, s. 143-154.
- Cobham, Claude Deval (1908). *Excerpta Cypria*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Cobham, Claude Deval (2014). *Kıbrıs Yazıları (MS. 23-1866)*, Çev. Ali Çakıroğlu, Vur Yektaoğlu, Lefkoşa: Galeri Kültür Yayınları.
- Çal, Halit (1989). *Niksar'daki Türk Eserleri*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Çelikkol, Zeki (1992). *Rodos'taki Türk Eserleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

- Çuhadaroğlu, Fikret ve Oğuz, Filiz (1975). “Kıbrıs’ta Türk Eserleri”. *Röleve ve Restorasyon Dergisi* 2. s. 1-76.
- Eravşar, Osman (2004). *Tokat Tarihi Su Yapıları*. Konya: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Eski Eserler ve Müzeler Dairesi Müdürlüğü (1982). *Kıbrıs’ta Türk Eserleri*. Lefkoşa: Kıbrıs Türk Federe Devleti Eğitim, Gençlik, Kültür ve Spor Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Dairesi Müdürlüğü.
- Eyice, Semavi (1960). “İzmit’te Büyük Hamam ve Osmanlı Devri Hamamları Hakkında Bir Deneme”. *Tarih Dergisi* 11/15. s. 99-120.
- Gazioğlu, Ahmet Cemal (1994). *Kıbrıs’ta Türkler (1570-1878)*. Lefkoşa: Kıbrıs Araştırma ve Yayın Merkezi.
- Gültekin, Rukiye Eser (2001). *Ulukışla ve Öküz Mehmet Paşa Menzil Külliyesi*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Gürel, Şükrü Sina (1984). *Kıbrıs Tarihi (1878-1860)-Kolonyalizm, Ulusçuluk ve Uluslararası Politika I*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Gürkan, Haşmet Muzaffer (2006). *Dünkü ve Bugünkü Lefkoşa*. Lefkoşa: Galeri Kültür Yayınları.
- Hikmetağalar, Hizber (1996). *Eski Lefkoşa’da Semtler ve Anılar*. İstanbul: Marifet Yayınları.
- Jennings, Ronald J. (1993). *Christians and Muslims in Ottoman Cyprus and The Mediterranean World 1571-1640*. Newyork: New York University Press.
- Karpuz, Haşim (1989). *Şebinkarahisar*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Kaya, Abdülkadir (1995). *Kıbrıs’ın Dünü-Bugünü-Yarını*. İstanbul: Harp Akademileri Basım Evi.
- Konuk, Neval (2010). *Yunanistan’da Osmanlı Mimarisi -I*. Ankara: Stratejik Araştırma Merkezi Kültür Yayını.
- Korkmazer, Siddık (2014). *Lala Mustafa Paşa ve Kıbrıs’taki Vakıfları*. Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa.
- Kökdemir, Naci (1956). *Dünkü-Bugünkü Kıbrıs*. Ankara: İstiklal Matbaası.
- Kürkçüoğlu, Cihat (1996). *Birecik*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Nicosia Master Plan (1979). *Walled Nicosia: A Guide To Its Historical and Cultural Sites*. Kıbrıs.
- Önalp, Ertuğrul (2010). *Geçmişten Günümüze Kıbrıs*. Ankara: Berikan Yayınevi.
- Önge, Yılmaz (1995). *Anadolu’da XII-XIII. yy. Türk Hamamları*. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları,

- Özbek, Yıldray (2004). “Divriği Hamamları”. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 16. s. 191-228.
- Rizopoulou-Egoumenidou, Euphrosyne (1991). *The House of Dragoman of Cyprus Hadjigeorgakis Kornessios*. Cyprus: The Bank Of Cyprus Cultural Foundation.
- Sarımay, Yusuf ve diğerleri (2000). *Osmanlı İdaresinde Kıbrıs (Nüfusu, Arazi Dağılımı ve Türk Vakıfları)*. Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü.
- Tatton-Brown, Veronica (1998). *Cyprus in the 19th Century AD.: Fact, Fancy and Fiction*. İngiltere: Oxbow Books.
- Topçu, Sultan Murat (2013). *Sivas Hamamları*. Kayseri: Laçın Yayınları.
- Vırmıça, Raif (1999). *Kosova’da Osmanlı Mimari Eserleri*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Yeşilbaş, Evindar (2011). “Diyarbakır’da Su Yapıları”. *Medeniyetler Mirası Diyarbakır Mimarisi*. Diyarbakır: Diyarbakır Valiliği Kültür ve Sanat Yayınları. s. 515-558.
- Yıldız, Netice (2009). “The Waqf Institution in Ottoman Cyprus”. *Ottoman Cyprus*. s. 117-159.

Arşiv Kaynakları

K.Ş.S., 4, 248/1.